

Vzťahy a polemiky medzi slovenskými intelektuálmi (a spomedzi nich najmä spisovateľmi) v rokoch 1945 – 1948 sa tešia pozornosti mnohých bádateľov, ktorí danú tému skúmali a zhodnocovali z rôznych hľadísk.² Napriek tomu si myslím, že sa diskusiám medzi spisovateľmi v danom období treba znova podrobnejšie venovať a pozrieť sa na ne novým pohľadom. V nasledujúcich riadkoch sa nebudem zaoberať všetkými diskusiami v slovenskej tlači, ale zamieriam sa len na jednu kľúčovú tému, ktorá rezonovala v slovenských kultúrno-politických časopisoch krátko po druhej svetovej vojne – a to bol problém povojnovej očisty kultúrneho života.

Jednou z mojich počiatočných motivácií pri písaní štúdie bola aj snaha vymedziť sa, resp. poopraviť niektoré zaužívané tvrdenia opakujúce sa v staršej i súčasnej slovenskej historiografii. Jedným z nich je problém periodizácie a vnímanie roku 1945 a konca druhej svetovej vojny ako výrazného medzníka v slovenských kultúrnych dejinách.³ Samozrejme, nechcem spochybniť tvrdenie, že v politickej oblasti bolo obnovenie Československa významnou a rozhodujúcou historickou udalosťou, avšak z pohľadu kultúrneho vývoja je vhodnejšie hovoriť o kontinuitate s predchádzajúcim obdobím, najmä s obdobím pred roka 1938. Aj z tohto dôvodu sa v jednej časti príspevku vraciam do druhej polovice tridsiatych rokov, v ktorej analyzujem už takmer zabudnutý spor v rámci spisovateľskej obce.

Ďalej, podobne ako nemecká historička Christianne Brenner, nepovažujem za prínosné skúmať diskusie v rokoch 1945 – 1948 z hľadiska perspektívy budúceho prevzatia moci Komunistickou stranou, pretože tak sa toto obdobie stane iba akýmsi bezvýznamným obdobím „na ceste KSČ k monopolu moci“, ako to nazval slovenský historik Michal Barnovský⁴, alebo len „medzičasom pred novou diktatúrou“ (podľa historičky Vlasty Jaksicsovej).⁵ Avšak tento spiatočný pohľad sa stáva problematický, keďže vytvára dojem, že februárový prevrat z roku 1948 bol predvídateľný, dokonca neodvratný a nastupujúca studená vojna a vytvorenie nepriateľských ideologických blokov boli predurčené.⁶ Navyše takýmto úzko politickým hľadiskom sa aj čisto umelecké spory či diskusie o podobu povojnového kultúrneho života majú tendenciu javiť ako mocenská konfrontácia medzi stúpenkami Demokratickej a Komunistickej strany. Alebo povedané ešte jednoznačnejšie: literárne diskusie potom môžu byť vnímané ako súčasť politického boja medzi zástancami demokracie a otvorenej spoločnosti a medzi stúpenkami

² DRUG, Štefan. Smrekov Elán – pokus o alternatívu? In DRUG, Štefan. Literatúra a politika po slovensky. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 2003, s. 58-95. JAKSICSOVÁ, Vlasta. Kultúra v dejinách. Dejiny v kultúre. Bratislava: VEDA, 2012, s. 269-290.

³ JAKSICSOVÁ, Vlasta. Komunistický intelektuál – víťaz hodnotového sporu v „medzičase“ pred komunistickou diktatúrou. In PAŽOUT, Jaroslav (ed.). Komunističtí intelektuálové a proměna jejich vztahu ke KSČ (1945 – 1989). Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2013, s. 35-36. Táto periodizácia slovenských kultúrnych dejín vychádza najmä z literárnohistorického výskumu. Porovnaj: MARČOK, Viliam. Peripetie zmien literárnej situácie. In MARČOK, Viliam et al. Dejiny slovenskej literatúry III. Bratislava: Literárne informačné centrum, 2006, s. 20. BÍLIK, René. Duch na reťazi. Bratislava: Kalligram, 2008, s. 23.

⁴ BARNOVSKÝ, Michal. Na ceste k monopolu moci. Bratislava: Archa, 1993.

⁵ JAKSICSOVÁ, ref. 2, s. 269-290.

⁶ BRENNER, Christianne. Mezi Východem a Západem. České politické diskurzy 1945 – 1948. Praha: Argo, 2015, s. 12-24.

totalitných režimov (t. j. komunistickej diktatúry), ako to prezentovali vo svojich štúdiách literárny kritik a historik René Bílik⁷ alebo naposledy tiež literárna historička Edita Príhodová⁸.

Vyššie uvedený prístup pokladám za príliš zjednodušený a skresľujúci. Vývoj v rokoch 1945 – 1948 síce možno opísať ex post ako lineárne smerujúci ku komunistickému prevratu, avšak očami vtedajších aktérov sa javilo toto obdobie ako otvorené – a myslím, že v prospech tejto interpretácie hovorí aj ich konanie. Môj záujem sa teda obracia do vnútra spisovateľskej obce, ktorá už od obdobia prvej republiky bola tradične rozhádaná a osobnými konfliktmi rozdelená na nepriateľské tábory. Ale táto vzájomná nevraživosť medzi spisovateľmi nekopírovala nevyhnutne ich politické/ideologické presvedčenie, čo koniec koncov dokladá aj odborná literatúra, ktorá mnohokrát prekvapujúco konštatuje dôverné priateľstvo medzi inak politicky a ideologicky nezmieriteľnými nepriateľmi.⁹ Práve táto skutočnosť je z pohľadu výskumu zaujímavá a bude čiastočne aj predmetom nasledujúcich riadkov.

Samozrejme, nemám v úmysle analyzovať a skúmať názory a postoje všetkých slovenských literátov k problému očisty kultúrneho života, úmyselne som si vybral najmä komunistických a radikálne ľavicovo orientovaných spisovateľov pravidelne publikujúcich na stránkach časopisov blízkych Komunistickej strane. Napriek tomu, že dané osobnosti spájalo rovnaké ideologické presvedčenie, v otázke očisty slovenského kultúrneho života prejavovali značné nezrovnalosti. A hoci existovala vedením Komunistickej strany uznaná koncepcia k otázke „očisty“ na Slovensku, medzi komunistickými spisovateľmi jestvovali aj rozličné interpretácie tejto koncepcie, ba dokonca aj odlišné postoje k danej otázke, verejne prezentované na stránkach tlače.

V neposlednom rade sa v štúdiu pokúšam vysvetliť problém, ktorý je ešte stále v centre pozornosti mnohých domácich i zahraničných bádateľov: Ako je možné, že sa Komunistická strana dostala v Československu k moci tak ľahko?¹⁰ Ako to, že komunistický prevrat prebehol tak hladko v krajine, ktorá mala pred vojnou fungujúcu parlamentnú demokraciu? A vôbec prečo bol aj v slovenskom kultúrnom prostredí prechod ku komunistickej diktatúre taký hladký,

⁷ BÍLIK, ref. 3, s. 24-25. Pozri najmä prvú kapitolu s názvom Industrializovaná literatúra (1945 – 1949).

⁸ PRÍHODOVÁ, Edita. Kultúrna činnosť katolíckej cirkvi v Československu v rokoch 1945 – 1948. Analýza kultúrnych časopisov *Nová práca* a *Verbum*. In *Kultúrne dejiny*, 2016, ročník 7, č. 2, s. 257-287.

⁹ JAKSICSOVÁ, ref. 2, s. 294-300. KOLKOVÁ, Stanislava. „Triedenie duchov“? Kontinuita alebo diskontinuita elít na Slovensku v zlomových rokoch 1938/39 a 1945 – na príklade vedeckých a kultúrnych elít. In KMEŤ, Norbert – SYRNÝ, Marek a kol. *Odvaľujem balvan. Pocta historickému remeslu Jozefa Jablonického*. Bratislava – Banská Bystrica: Ústav politických vied – Múzeum SNP, 2013, s. 253-255. JABLONICKÝ, Jozef. Bratislava a Slovenské národné povstanie. In JABLONICKÝ, Jozef. *Samizdat o odboji. Štúdie a články*. Bratislava: Kalligram, 2004, s. 23, s. 59 a n.

¹⁰ BRENNER, ref. 6, s. 23-24. ZINNER, Paul E. Problems of Communist Rule in Czechoslovakia. In *World Politics*, 1951, ročník 1, č. 4, s. 112-129. PERNES, Jiří. O jedné pomýlené knize. In *Soudobé dějiny*, 2016, č. 4, s. 712. Rovnakú otázku, avšak v súvislosti s iným historickým obdobím, si kladie v jednej zo svojich prác aj historik Jan Mervart. K tomu pozri: MERVART, Jan. *Kultura v karanténě. Umělecké svazy a jejich konsolidace za rané normalizace*. Praha: Nakladatelství lidové noviny, 2015, s. 6.

bez zaznamenania hodného odporu? Prečo slovenskí literáti a intelektuáli tak ľahko prijali zákaz niektorých kultúrnych časopisov, ďalej postupný zákaz publikovať pre autorov z vlastných radov, prípadne sa sami dobrovoľne vzdali práva na slobodnú kritiku tak v roku 1938, ako aj o desaťročie neskôr? Domnievam sa, že odpoveď na tieto otázky netreba hľadať iba v zahraničnopolitickej oblasti, teda v skutočnosti, že tretia Československá republika pripadla po druhej svetovej vojne do sovietskej sféry vplyvu. A úplne ju nevysvetľujú ani domáce politické pomery a ochota (aj) niektorých demokratických politikov do značnej miery obmedzovať fungovanie demokratických inštitúcií.

Podľa Alexeja Kusáka bola práve oblasť kultúry tou rozhodujúcou sférou, ktorú využili komunistickí predstavitelia v zápase o moc.¹¹ A tento náhľad potvrdzuje aj spomínaná Christiane Brenner, ktorá tvrdí, že predovšetkým tlač bola miestom, kde sa odohrával najväčší mocenský boj.¹² A do tretice Katherine Clark v práci „Moscow – the fourth Rome“ zdôrazňuje snahu Stalina a čelných predstaviteľov Sovietskeho zväzu nielen o politickú hegemoniu, ale najmä o kultúrne prvenstvo v Európe v časoch pred druhou svetovou vojnou, ako aj po nej.¹³ Vysvetlenie otázky, prečo sa tak ľahko slovenská literárna obec poddala stalinistickej kultúrnej politike krátko po februári 1948, preto hľadám v úzkej spojitosti so slovenským kultúrnym vývojom a s pomermi v slovenskej literárnej obci, v jej štruktúre a jej mentalite.

Výrazný priestor v predkladanej práci venujem aj vtedajšiemu povereníkovi školstva a osvetu Ladislavovi Novomeskému.¹⁴ Tento predvojnový komunistický básnik a publicista mal značnú autoritu v slovenskej spisovateľskej obci a taktiež podstatne ovplyvnil podobu očisty kultúrneho života na Slovensku. Ako člen predsedníctva Slovenskej národnej rady, politického orgánu utvoreného ešte

¹¹ KUSÁK, Alexej. *Kultura a politika v Československu 1945 – 1968*. Praha: Torst, 2001, s. 143.

¹² BRENNER, ref. 4, s. 28. S náhľadom, že tlač mala rozhodujúci význam pri neúspešnom pokuse o obnovenie parlamentnej demokracie po druhej svetovej vojne, sa zhoduje aj slovenská právna historička Katarína Zavacká. Porovnaj: ZAVACKÁ, Katarína. *Cenzúra v Československu v rokoch 1945 – 1948*. In ŠESTÁK, Miroslav – VORÁČEK, Emil (eds.). *Evropa mezi Německem a Ruskem. Sborník prací k sedmdesátinám Jaroslava Valenty*. Praha: Historický ústav AV ČR, 2000, s. 557.

¹³ CLARKOVÁ, Katerina. *Moskva, čtvrtý Řím. Stalinismus, kosmopolitismus a vývoj sovětské kultury 1931 – 1941*. Praha: Academia, 2016, s. 45-46. Samozrejme nielen tlač a oblasť umenia využívali komunistickí ideológovia na získavanie podpory medzi obyvateľstvom. K využívaniu sviatkov a osláv na podporu komunistickej politiky pozri: HASAROVÁ, Zuzana. *Nový sviatok v kalendári komunistického režimu. K formovaniu osláv československo-sovietskeho vzťahu na konci 40. rokov 20. storočia*. In *Studia Historica Nitriensia*, 2016, ročník 20, č. 1, s. 135-160, DOI: 10.17846/SHN.2016.20.1.135-160.

¹⁴ Ladislav Novomeský v povojnovom období zastával viacero verejných funkcií. V rokoch 1945 – 1950 bol povereníkom SNR pre školstvo a osvetu, v roku 1945 aj podpredsedom SNR a zároveň členom predsedníctva SNR. V sledovanom období bol navyše členom predsedníctva ÚV KSS, členom ÚV KSČ a predsedal aj kultúrnej komisii ÚV KSS až do roku 1950. V kultúrnej sfére ďalej pôsobil ako predseda Spolku slovenských spisovateľov (1945 – 1948), predseda Matice slovenskej (1945 – 1950) a tiež Všeslovenského združenia. Okrem toho bol aj zodpovedným redaktorom denníka *Národná obroda* od roku 1945 až do jeho zániku po februárovom prevrate v roku 1948. K Novomeského verejným funkciám a pôsobeniu pozri bližšie: DRUG, Štefan. *Zatĺkať klinec zlatými hodinkami alebo z básnika a novinára verejným činiteľom*. In DRUG, Štefan. *Umenie politiky, politika umenia. Z listov Laca Novomeského I*. Bratislava: Tatran, 1988, s. 5-12.

počas vojny, sa spolupodieľal na vypracovaní zákonnej normy o potrestaní slovenských vojnových zločincov¹⁵ a taktiež mal rozhodujúci vplyv na formovanie slovenskej kultúrnej politiky v krátkom období pred komunistickým prevratom. Novomeský sa svojou autoritou zasadil, aby mnohé spolky, časopisy a kultúrne inštitúcie mohli byť po vojne obnovené, rozhodoval o zakladaní nových kultúrnych inštitúcií a presadil aj zrušenie niektorých kultúrnych či vedeckých spolkov. V rokoch 1945 – 1948 bol Novomeský navyše tvorcom i realizátorom kultúrneho programu KSS, ktorého niektoré hlavné body budem v tejto štúdií analyzovať. Do tejto oblasti patrí aj otázka, akú personálnu politiku vo svojom rezorte Novomeský uplatňoval, t. j. aké osobnosti presadzoval na vedúce miesta do inštitúcií, ktoré patrili do jeho kompetencie. Moja štúdia sa nebude venovať len Novomeského politickej praxi¹⁶, ale zvlášť jeho predstavám a cieľom, ktoré chcel v kultúrnej politike dosiahnuť, a to napriek tomu, že jeho predstavy sa nakoniec realizovať nepodarilo a po februári 1948 sa jeho koncepcia nestala oficiálnou súčasťou kultúrneho programu Komunistickej strany Československa.

Slovenský literát po celé 20. storočie nebol iba umeleckým tvorcom, ale vždy aj angažovaným publicistom, politikom, dokonca rozhodujúcim politickým predstaviteľom.¹⁷ Daný fakt platil takisto po druhej svetovej vojne, keď ani apolitický umelec nestál (a azda ani nemohol stáť) mimo politického diania. Od prelomu štyridsiatych a päťdesiatych rokov bola slovenská i česká kultúra totálne ovládnutá stalinistickými ideológmi a násilne usmerňovaná z jedného politického centra. V ére stalinizmu boli mnohí autori vyradení z kultúrneho života, obvinení z vykonštruovaných zločinov a odsedeli si dlhoročné tresty. Iní boli nútení písať ponižujúce sebakritiky alebo vynútené kritiky na objednávku zo stranického vedenia voči svojim priateľom z literárneho života. Takýto hladký priebeh ovládnutia slovenskej kultúry naznačuje neexistenciu obranných mechanizmov v slovenskej literárnej obci. Nasledujúce riadky sa pokúšajú vysvetliť niektoré príčiny, ktoré umožnili jej jednoduché a rýchle ovládnutie a nástup tragickej stalinovej éry.

Diskusie o odboji, kolaborácii a tzv. očiste kultúrneho života

„Kvantitatívne slovenská literatúra žije – mnohí spisovatelia však zamĺkli alebo tvoria pre písací stôl a pre podzemie. Vychádzajú i literárne časopisy, okolo ktorých sa skupia spisovatelia protirežimní. Boli sme však i svedkami literárnej prostitúcie niektorých spisovateľov... a Slovenská Matica sa dala tiež do služieb nacizácie slovenského ducha.“

Juraj Slávik (1942)¹⁸

Na očiste politického a verejného života sa dohodli členovia dočasnej československej vlády v Košiciach už 5. apríla 1945 vo vládnom programe. Otázky po

¹⁵ RAPAVÁ, Ivana. Mimořádný lidový soud v Mostě v letech 1945 – 1948. Hradec Králové, 2015, s. 39.

¹⁶ K politickej praxi rezortu Povereníctva školstva najmä vo vzdelávacom procese pozri najnovšie: GABZDILOVÁ, Soňa. Nové úlohy učiteľov na Slovensku v období vrcholiaceho stalinizmu (1948 – 1953). In Studia Historica Nitriensia, 2017, ročník 21, č. 1, s. 137-154, DOI: 10.17846/SHN.2017.21.1.137-154.

¹⁷ JAKSICSOVÁ, ref. 2, s. 7.

¹⁸ SLÁVIK, Juraj. Československo. Zemský ráj – nacistické peklo. Londýn: Lofox, 1943, s. 41.

trestania vojnových zločincov a kolaborantov sa týkali články č. IX., X. a XV., pričom československá vláda označila za svoju „morálnu povinnosť postihnúť a vydať súdu a trestu všetkých vojnových previnilcov, všetkých zradcov, všetkých vedomých a aktívnych pomocníkov nemeckých a maďarských utláčateľov“. Obzvlášť závažné zločiny mal v ČSR súdiť Národný súd, a ako vlastizradcovia mali byť predeň postavení členovia protektorátnej vlády na čele s prezidentom E. Háchom a rovnako aj J. Tiso a „členovia slovenských vlád od 14. marca 1939, ako aj členovia tzv. slovenského snemu“, čo sa týkalo aj niektorých spisovateľov, ako bol napr. E. B. Lukáč. A hoci samotné zamestnanie na štátnych úradoch v režime vojnového slovenského štátu (čo sa opäť týkalo mnohých slovenských umelcov a kultúrnych pracovníkov) alebo v Protektoráte Čechy a Morava nemalo byť trestné, individuálne vyšetrovanie malo čakať každého jednotlivca, aby bol nový štátny aparát zbavený všetkých fašistických pomáhačov a aby tam nezostali osoby, „ktoré v kritických udalostiach rokov 1938 a 1939 a v dobe nemeckej a maďarskej okupácie prejavili voči národu a štátu vierolomnosť, preukázali nespoľahlivosť a zbabelosť“. Očistené od kompromitovaných osôb potom mali byť aj všetky typy škôl a kultúrnych ustanovizní (divadlá, knižnice a pod.) a realizovaná mala byť aj „dôkladná očista v oblasti žurnalistiky, rozhlasu a filmu“.¹⁹

Vzhľadom na špecifickosť zločinov, ktoré priniesla druhá svetová vojna, sa štáty protihitlerovskej koalície vrátane ČSR zaviazali, že všetky osoby, ktoré sa zúčastnili (či už ako spolupáchatelia, organizátori, resp. „len“ propagátori) na nacistických zločinoch, musia byť vydané pred trestný súd štátu, na ktorého území sa tieto zločiny spáchali. V Československu boli na tento účel zriadené tzv. mimoriadne ľudové súdy, na ktorých rozhodovaní mali participovať aj laici bez právnického vzdelania.²⁰ Z tejto účasti laikov na povojnovom súdnictve a tiež z formulácií vládneho programu (ako „posvätná povinnosť“, „dôkladná očista“ či tresty za „zbabelosť“), je zrejmé, že nešlo len o klasické súdenie trestných činov ako takých, ale viac ako inokedy sa tu vyzdvihoval morálny a etický rozmer súdenia zločincov a kolaborantov. Podľa vtedajších predstáv sa takto (zapojením celého obyvateľstva do potrestania domnelých i skutočných vinníkov vojny) mala povojnová spoločnosť sama morálne očistiť. Rovnako to chápal aj predseda SNR Jozef Lettrich, ktorý sa domnieval, že „sa nevybuduje nový život na Slovensku a v Republike, ak nebude z nášho verejného života vykorenený celý ten umele zavlečený fašistický nános..., ak sa nevyhubí celá tá mravná hniloba, do ktorej nás uvalilo reakčné ľudáctvo“²¹.

Výrazným faktorom, ktorý rozhodol o spôsobe tzv. očisty na Slovensku, bolo rozhodnutie predsedníctva SNR o vypracovaní vlastnej zákonnej normy platiacej iba pre slovenskú časť republiky, a to napriek tomu, že československá vláda v Londýne na čele s prezidentom Benešom pripravovala na schválenie vlastný dekrét, ktorý mal platiť pre celé územie Československa. Práve členovia KSS

¹⁹ Túto a všetky predchádzajúce citácie uvádzam podľa: Program československej vlády Národní fronty Čechů a Slováků přijatý 5. dubna 1945 v Košicích, tzv. Košický vládní program. Dostupné na internete: http://www.totalita.cz/txt/txt_kv.pdf (videné naposledy 20. 5. 2017).

²⁰ SYRNÝ, Marek. Slovenskí demokrati 1944 – 1948. Banská Bystrica: Múzeum SNP, 2010, s. 125.

²¹ LETTRICH, Jozef. O Slovenskej národnej rade. Bratislava: Povereníctvo informácií, 1945, s. 60-61.

v predsedníctve SNR (medzi inými aj L. Novomeský a G. Husák) rozhodne presadzovali vydanie vlastnej retribučnej normy, aby tak bol rešpektovaný odlišný vývoj v českých krajinách a na Slovensku.²² Táto zákonná úprava sa mohla udiť vďaka dohode rozhodujúcich politických subjektov o novej úprave česko-slovenského pomeru v obnovenej ČSR, ktorý už nemal kopírovať model z prvej republiky, keďže nový štát mal byť vybudovaný ako štát dvoch etnicky rozdielnych a rovnoprávných národov – českého a slovenského.

Predsedníctvo SNR tak prijalo narýchlo vypracovanú právnu normu o potrestaní vojnových zločincov ešte pred prezidentským dekrétom nariadením SNR č. 33/1945 z 15. mája 1945, ktoré definovalo päť rôznych foriem trestnej činnosti v období vojny. Nariadenie rozlišovalo: fašistických okupantov (§ 1), domácich zradcov (§ 2), kolaborantov (§ 3), previnilcov fašistického režimu (§ 5) a taktiež definovalo aj „zradu na povstaní“ (§ 4), čo bolo špecifickým trestným činom, platným iba na Slovensku.²³ Práve na základe posledného spomenutého paragrafu mohli byť trestne stíhaní aj spisovatelia, ktorí v októbri 1944 podpísali tzv. „protipovstalecký manifest“ (tiež sa nazýval aj „bratislavský manifest“ alebo „Ohlas slovenských spisovateľov“), ktorý bol v tlači ešte za povstania označený ako „manifest hanby“, „dokument čiernych dní“ či „zradný dokument“.²⁴ Za podpísanie tohto manifestu tak mohol čakať signatárov ten najprísnejší trest, pretože podľa odseku a) § 4 Sbierky nariadení SNR „kto akýmkoľvek spôsobom maril boj slovenského národa proti zradcom alebo okupantom“ a podľa odseku c) „kto takúto zradcovskú činnosť propagoval, verejne obhajoval alebo schvaľoval, potresce sa smrťou“²⁵.

Ďalej bolo toto nariadenie č. 33/1945 novelizované a dopĺňované vykonávacím nariadením Zboru povereníkov č. 55/1945 z 5. júna 1945 a nariadením SNR č. 83/1945 z 25. júla 1945.²⁶ Pre mnohých umelcov a kultúrnych pracovníkov, keďže pracovali na štátnych úradoch, platili ešte aj ďalšie nariadenia, ktoré

²² RAPAVÁ, ref. 15, s. 39. Porovnaj tiež stanoviská Laca Novomeského a Gustáva Husáka zaslané Antonovi Rašlovi koncom šesťdesiatych rokov k otázke prípravy zákonných noriem o zriadení retribučného súdництва. Listy oboch bývalých členov predsedníctva SNR sú uverejnené v publikácii: RAŠLA, Anton – ŽABKAY, Ernest. Proces s dr. J. Tisom. Spomienky obžalobcu Antona Rašlu a obhajcu Ernesta Žabkayho. Bratislava: Tatrapress, 1990, s. 29-30.

²³ Sbierka nariadení SNR 1944 – 1945. Bratislava: Úrad predsedníctva SNR, 1945, s. 42-44.

²⁴ Okolnosti vzniku tzv. protipovstaleckého manifestu sú dostatočne zmapované, preto sa ním v predkladanej štúdii nebudem zaoberať. Na tomto mieste sa pokúsím len o stručné zhrnutie. Po auguste 1944 vyšli od kultúrnych pracovníkov dva rozdielne manifesty. Prvý vzišiel z podnetu šéfa Úradu propagandy T. J. Gašpara pod názvom Ohlas slovenských kultúrnych pracovníkov k národu a spravodlivej verejnosti sveta. Druhý, miernejší, skoncipovali spisovatelia zo Spolku slovenských spisovateľov, aby sa dištancovali od Gašparovho Ohlasu. Avšak zo strachu, že takéto mierne vyjadrenie neprejde cenzúrou, zašiel vtedajší predseda spisovateľskej organizácie V. Beniak za ministrom vnútra A. Machom, aby získal jeho podporu, o čom zrejme nie všetci spoluautori vedeli. Machom upravený manifest potom vyšiel ako stanovisko Spolku slovenských spisovateľov v týždenníku Slovák. Jeho signatármi boli: A. Žarnov, J. Kostra, Ľ. Zúbek, D. Chrobák, J. Smrek, E. B. Lukáč, J. Poničan, M. Gacek, V. Beniak, R. Dilong, H. Bartek, K. Strmeň, J. Ambruš, J. Antošík. Bližšie pozri: JAKSICSOVÁ, Vlasta. Presvedčenie alebo strach signatárov? Historicko-spoločenské pozadie vzniku protipovstaleckého „manifestu hanby“ z jesene roku 1944. In Romboid, 2012, 47, č. 2, s. 39.

²⁵ Sbierka nariadení, ref. 23, s. 42.

²⁶ Sbierka nariadení, ref. 23, s. 105.

preverovali štátnych a verejných zamestnancov. Išlo hlavne o nariadenie SNR č. 44/1945 z 25. mája 1945 o úprave služobného pomeru štátnych a verejných zamestnancov a doplnujúce nariadenie SNR č. 99/1945 z 23. augusta 1945. Podľa tejto právnej normy museli všetci verejní zamestnanci pôsobiaci v režime tzv. slovenského štátu, ktorí chceli pôsobiť v štátnych úradoch aj naďalej, vyplňať „Dotazník o osobných pomeroch a k zisteniu štátoobčianskej spoľahlivosti a národnej spoľahlivosti štátneho a verejného zamestnanca“, kde museli uviesť o. i. aj všetky články, ktoré napísali do *Slováka*, *Gardistu* a iných straníckych časopisov HSLŠ, HG, HM (a aj nemeckých alebo maďarských časopisov), ako aj to, aké knihy alebo brožúry medzi rokmi 1939 – 1944 vydali a či v daných rokoch rečnili na schôdzkach HSLŠ alebo či platili po 29. auguste 1944 členské príspevky HSLŠ.²⁷ V prípade kladných odpovedí mohlo nasledovať rozviazanie pracovného pomeru a začať trestné stíhanie danej osoby podľa osobitných zákonných nariadení SNR o potrestaní vojnových zločincov.

Ako vidno zo zákonných nariadení, neboli nastavené nijako mierne, práve naopak, zákonná norma hrozila prísnyim postihom novinárom, spisovateľom, umelcom a vôbec kultúrnym pracovníkom. Napriek tomu realita nebola až taká prísna, najmä ak to porovnáme s počtom odsúdených a dĺžkou trestov v českých alebo iných európskych krajinách.²⁸ Navyše už začiatkom roku 1946 až do prevratu vo februári 1948 sa v slovenských médiách začínali objavovať hlasy od rôznych umelcov, intelektuálov i odbojárov, že očista verejného života bola nedôsledná, keďže mnohí ľudáci verejní činitelia ďalej pôsobili bez trestu na vysokých pozíciách. Karel Koch, vedúci občianskej odbojovej skupiny Justícia pôsobiacej na Slovensku od roku 1939, svojím typickým spôsobom a mimoriadne kriticky v čase procesu s Jozefom Tisom napísal: „*Gardistické uniformy nezožrali ešte mole. Ich nositelia sú ďalej na vedúcich pozíciách. Teraz sa to ukázalo!*“²⁹

Aj takéto názory o nedôslednej očiste verejného života neskôr, samozrejme, využívali v propagandistických kampaniach predstavitelia Komunistickej strany pri konštrukcii protištátneho sprisahania, do ktorého mali byť zapojení vedúci predstavitelia Demokratickej strany napojení na ľudácky exil a ľudácke podzemie v Československu.³⁰ Avšak vzájomné obvinenia z kolaborácie sa objavovali aj medzi komunistickými spisovateľmi, príp. medzi umelcami, ktorí boli príslušníkmi rovnakej politickej strany alebo mali rovnaký ideologický postoj. Preto sa domnievam, že kritika v rámci spisovateľskej obce nemala iba tieto stranícko-politické motívy. Svoju úlohu zrejme zohrali aj osobné rozpory, no takisto úprimná snaha o skutočné zbavenie sa všetkých zvyškov fašistickej ideológie v slovenskom literárnom prostredí.

²⁷ Sbíerka nariadení, ref. 23, s. 145-150.

²⁸ SYRNÝ, ref. 20, s. 125. Európsky rozmer potrestania vojnových zločincov spracoval: LOWE, Keith. *Krutý kontinent. Krv, chaos a bezprávie v Európe 1944 – 1949*. Bratislava: Premedia Group, 2014, s. 148-185.

²⁹ KOCH, Karel. *Justícia*. Bratislava: Justícia, 1947, s. 90.

³⁰ BARNOVSKÝ, ref. 4, s. 183-208.

Podoby tzv. očisty kultúrneho života³¹

*„Vraj Slovo, dobre, – a že Nové
Slovo.
Len jedno nám v ňom neni novô:
chváli tých, ktorí jedia z rúčky
a anoným,
iste nie s dobrým svedomím,
máta v ňom, strieľa poza búčky,
podľa starej náтуры:
proti majstrom kultúry.“*

Ján Poničan (1945)³²

Odhliadnuc od individuálneho preverovania jednotlivých umelcov za ich politickú činnosť, ktoré, ako som uviedol, nebolo príliš prísne, jediným kolektívnym previnením, ktoré sa spisovateľom kládlo za vinu, bol podpis niektorých pod spomínaným „protipovstaleckým manifestom“.³³ Ten mohol byť posúdený ako „zrada na povstaní“ a mohol zaň hroziť aj najvyšší trest. Okolnosti vzniku tohto dokumentu sa mali riešiť na verejnom zhromaždení v Banskej Bystrici – na prvom zjazde umelcov a vedeckých pracovníkov, ktorý sa konal zároveň s oslavami prvého výročia SNP. Na povstaní nezúčastnení umelci takto mohli (aspoň symbolicky) rok po SNP prísť do Banskej Bystrice. Hlavným iniciátorom zasadnutia bol povereník školstva a osvety Ladislav Novomeský, ktorý navrhol hlavný program stretnutia a predniesol aj hlavný referát o umelecko-kultúrnych otázkach.³⁴

Novomeský sa v hlavnom prejave zhodoval s Clementisovým postojom a jeho hodnotením slovenskej umeleckej tvorby, známym z vojnového rozhlasového vysielania³⁵, kde tvrdil, že slovenskí umelci si zachovali napriek diktatúre („deravej totalite“) vlastnú tvorivú autonómiu a vo väčšine sa nedali do služieb fašistickej propagandy. Novomeský po vojne nadviazal na tento názor, keď tvrdil, že bolo len málo umelcov, „ktorí uvedomele znásilňovali tradičnú vývoiovú líniu (slovenského umenia – F. P.) alebo cielavedome pašovali do nej názory z domácej, či berlínskej národno-socialistickej kuchyne, takže nie je mnoho takých, ktorí súdení byť majú, a nie je mnoho toho na kultúrnom poli, čo má byť súdené“. Podľa Novomeského teda slovenská literárna obec ako celok morálne ani občiansky nezlyhala, zlyhali iba niektorí jednotlivci, a preto nebolo potrebné rozsiahle preverovanie v literárnej

³¹ K očiste literárneho života pozri aj: PAVČÍK, Filip. Očista literárneho života a spory medzi slovenskými spisovateľmi v rokoch 1945 – 1948. In KARPÍŠEK, Jaromír – STURZ, Zbyněk – BLÁHOVÁ, Marie. České, slovenské a československé dějiny 20. století XI. Hradec Králové: Filozofická fakulta Univerzity Hradec Králové, 2017, s. 287-294.

³² PONIČAN, Ján. Epigram. In Nové slovo, 1945, ročník 2, č. 8, s. 10.

³³ NOVOMESKÝ, Ladislav. Poznámky k diskusi na prvom zjazde slovenských umelcov a vedeckých pracovníkov v dňoch prvého výročia SNP v Banskej Bystrici. In MRLIAN, Rudolf. Sborník z I. sjazdu umelcov a vedeckých pracovníkov. Bratislava: Umelecká a vedecká rada a Povereníctvo informácií, 1946, s. 82-85.

³⁴ Ustavenie prípravného výboru a jeho činnosť. In MRLIAN, ref. 33, s. 9-12. NOVOMESKÝ, Ladislav. K prvému kongresu umelcov a vedeckých pracovníkov. In MRLIAN, ref. 33, s. 47-50.

³⁵ CLEMENTIS, Vladimír. Odkazy z Londýna. Bratislava: Nakladateľstvo Obroda, 1947.

obci. Jediným morálnym pochybením spisovateľov bol spomínaný „manifest“. Novomeský na konci svojho vystúpenia vyzval jeho signatárov, aby priznali svoje pochybenie a sami odmietli minuloročný text: „*Tento apel nemal vyjsť a vonkomcom už nie s podpismi osobností, ktorých k povstaniu viaže ideová jednota a s ktorými život rodiaci sa z povstania tiež rátať. (...) Toto presvedčenie nám dáva príčinu pozastaviť sa nad pochybenou epizódou s lánskym ohlasom niektorých slovenských spisovateľov a dáva nám i právo žiadať, aby bola vysvetlená a odmietnutá najlepšie nimi samotnými.*“³⁶ V zmysle Novomeského slov sa mali signatári k manifestu vyjadriť na neskoršej zjazdovej diskusii.

Z banskobystričského kongresu sa nezachovala žiadna zápisnica ani protokol z diskusií a spomienky účastníkov sa o ňom taktiež nezmieňujú.³⁷ Jediným prameňom je o rok neskôr vydaný *Sborník z prvého sjazdu umelcov a vedeckých pracovníkov*, ktorý je však k diskusii ohľadom „Ohlasu slovenských spisovateľov“ mimoriadne stručný. Zo signatárov sa na tejto zjazdovej diskusii zúčastnili iba štyria literáti (J. Kostra, J. Smrek, J. Poničan, D. Chrobák – ostatní buď emigrovali, alebo boli v tej dobe vo väzení, príp. neboli pozvaní; výnimkou bol Ľ. Zúbek, ktorý sa pre zranenie ospravedlnil³⁸) a priamo sa do nej podľa zborníka zapojil len Ján Poničan, ktorý sa obhajoval poukazovaním na svoje predošlé nonkonformné a rezistentné postoje. Poničan na kongrese dôvodil, že obvinení spisovatelia podpísali manifest, aby sa dištancovali od predošlého vulgárneho manifestu, ktorého autorom bol Tido J. Gašpar. Potom však vystúpil básnik Ján Kostra a „*verejne pred celým sjazdom oľutoval svoj skutok, že podpísal bratislavský manifest*“ (píše sa v zjazdovom zborníku). Nato nasledoval dlhotrvajúci potlesk „*na znak akceptovania jeho vývodov a očistenia nezmyselného nielen jeho kroku, ale aj všetkých ostatných, ktorých sa to týkalo*“. Následne povereník informácií Michal Chorváth, jeden z najväčších kritikov tohto manifestu, symbolicky uzavrel tému a vyhlásil ju za „*zlikvidovanú*“.³⁹

Aj z uvedených formulácií je zrejmé, že týmto sa diskusia o manifeste a ani o kolaborácii slovenských spisovateľov s fašistickým režimom neskončila. Totiž nie všetci literáti súhlasili s tým, že iba tento „Ohlas“ sa pokladal za kolaborantskú činnosť, pričom ostatné aktivity slovenských umelcov a literátov mali byť pardonované. Svedčia o tom aj ich spory a vzájomné obvinenia v danom období, keď si vyčítali príspevky v ľudáckych periodikách, účasť na propagandistických akciách organizovaných A. Machom alebo V. Tukom či vôbec podporu ľudáckej kultúrnej politiky. Rušnú diskusiu dokazuje hneď prvé dvojčíslo obnoveného časopisu *Elán* (vychádzal ako tlačový orgán Spolku slovenských spisovateľov), v ktorom spomenutí traja „previnilci“ – Smrek, Kostra, Poničan – uverejnili svoju dovtedy neznámu „šuplíkovú tvorbu“ s protivojnovou a rezistentnou tematikou

³⁶ Táto a predošlá citácia: NOVOMESKÝ, ref. 33, s. 82-84.

³⁷ Do spomienok nerátam text Rudolfa Mrliana, ktorý ho očividne prispôbil vydanému zborníku (ktorý aj sám redigoval) a všeobecne tradovaným interpretáciám. Pozri MRLIAN, Rudolf. Oživená ľudská tvár Ladislava Novomeského. In PEKNÍK, Miroslav – PETROVIČOVÁ, Eleonóra. Laco Novomeský – kultúrny politik, politik v kultúre. Bratislava: Ústav politických vied, 2005, s. 243-249.

³⁸ Došlé príписy okolo sjazdu. In MRLIAN, ref. 33, s. 29.

³⁹ Rozprava vyjasňuje sporné otázky. In MRLIAN, ref. 33, s. 99.

akoby na dôkaz svojej protirežimovej činnosti z obdobia slovenského štátu.⁴⁰ Komunistický básnik Poničan sa v jednej poéme adresovanej „súduhom“ sklamané i rozčarované pýta: „Skromné vy boje moje / či ozaj neboli bojami ako iné? / Či ozaj nepočul nik moje smelé sólo?“⁴¹

Keďže vydanie „Ohlasu slovenských spisovateľov“ nebolo nijakým spôsobom potrestané, „očistenie“ signatárov manifestu verejnou sebakritikou mohlo byť právom vnímané ako nedostatočné. Týmto spôsobom vykonaná očista kultúrneho života od škôd, ktoré napáchala nacistická kultúrna politika, určite nezodpovedala predstavám spisovateľov, ktorí sami za vojny odmietli publikovať (J. Jesenský, E. Šándor, H. Gregorová), príp. nemohli publikovať inak ako pod pseudonymom (to sa týkalo najmä spisovateľov zo židovského prostredia – P. Karvaš, J. Rozner, J. L. Kalina) alebo boli vystavení dovedy nepoznaným perzekúciám a strávili niekoľko mesiacov vo väzniciach (E. Šándor, E. Bohúň) či v koncentračných táboroch (L. Lahola⁴², J. Špitzer).

Príznačné bolo stanovisko spisovateľa Dominika Tatarku z leta roku 1946, keď na otázku „Aká je Vaša mienka o slovenských spisovateľoch kolaborantoch?“ od čitateľa Kultúrneho života A. Kántora z Trnavy odpovedal mimoriadne kriticky: „Ako sa očista národného života nepreviedla – a pochybujem či sa prevedie –, nepreviedli ju ani spisovatelia medzi sebou. Niektorí previnili sa svojou spisovateľskou činnosťou, iní iba ako občania... Jedni i druhí zasluhujú výmer trestu za veľmi priťažujúcich okolností, že miatli národ svojím vplyvom v jeho orientácii, váhou svojich osobností a diela zavážili na strane nepriateľa a spreneverili sa svojmu výsostnému poslaniu. Od jedných i druhých slovenská verejnosť očakávala, že uznajú aspoň to, že politicky nesprávne mysleli, že národu v jeho ťažkom hľadaní príčin a zmyslu tragických udalostí nepomohli a v rozhodných chvíľach boja na život a na smrť nenašli cestu do Banskej Bystrice. (...) Som presvedčený, že toho najviac ľutujú oni sami ako jedinečnej príležitosti, kedy sa mohli osvedčiť ako chlapi, ako bojovníci a hrdinovia.“⁴³

Nielen Tatarka však bol nespokojný. V literárskych kruhoch totiž prebehol aj slovný konflikt o tom, či básnická tvorba môže byť pokladaná za rezistentnú a protirežimovú – a na základe toho by si mohol nárokovať vedúce postavenie

⁴⁰ Porovnaj: SMREK, Ján. Šampanské. In Elán, 1946, ročník 15, č. 1-2, s. 3. SMREK, Ján. November 1944. In Elán, 1946, ročník 15, č. 1-2, s. 6. SMREK, Ján. Pieseň živého. In Elán, 1946, ročník 15, č. 1-2, s. 20. KOSTRA, Ján. Ja nie som človek. In Elán, 1946, ročník 15, č. 1-2, s. 4. PONIČAN, Ján. Zametač. In Elán, 1946, ročník 15, č. 1-2, s. 16.

⁴¹ PONIČAN, Ján. Súduhom. In Elán, 1946, ročník 15, č. 1-2, s. 4.

⁴² Smutnú epizódu slovenského literárneho (i celkovo spoločenského) života ukazuje korešpondencia medzi mladým spisovateľom Leopoldom Laholom (vlastným menom Friedmann) a Jánom Smrekom už v čase prebiehajúcich deportácií židovského obyvateľstva do vyhladzovacích táborov. V jednom z listov žiadal tento mladý spisovateľ šéfredaktora Elánu o pomoc. Od Smreka však dostáva odpoveď, že nemôže nič urobiť: „Nie ste jediný, čo sa na mňa a na mojich známych obracia; ale tieto prípady sú úplne mimo nášho dosahu. Čo Vám môžem viac povedať?“ Slovenská národná knižnica – Literárny archív v Martine, sign. 181 AS 33, Smrek, Ján – Lahola, Leopold (Friedmann), 4. apríla 1942.

⁴³ TATARKA, Dominik. Odpoveď p. A. Kántorovi. In Kultúrny život (ďalej KŽ), 1946, ročník 1, č. 16-17, s. 7. Pozri aj ďalšie články na stránkach KŽ kriticky sa vyjadrujúce k prebiehajúcej „očiste“: TATARKA, Dominik. Meranie síl. In KŽ, 1946, ročník 1, č. 10, s. 5. HORVÁTH, Ivan. Preverení – nepreverení. In KŽ, 1946, ročník 1, č. 9, s. 2.

v kultúrnom živote. Najviac sa tohto uznania dožadovala básnická skupina nadrealistov⁴⁴, ktorí sa snažili dokázať, že ich tvorba nenesie na sebe žiadne stopy fašistickej či ľudáckej ideológie, ba dokonca mala podiel aj na porážke nacizmu.⁴⁵ Voči tomuto názoru sa otvorene postavil už spomínaný „hriešnik“ Ján Poničan, ktorý odmietal, že by ich tvorba mala vôbec nejaké rezistentné znaky. Následkom toho si potom títo komunistickí básnici vymenili medzi sebou niekoľko slovných atakov na stránkach kultúrnych periodík.⁴⁶

Jeden z možných problémov v novozaloženom spisovateľskom spolku bol ten, že neexistovala žiadna očistná komisia (aká napríklad fungovala v Syndikáte českých spisovateľov na čele s literárnym kritikom Václavom Černým)⁴⁷, ktorá by posudzovala správanie sa literátov vo vojnovom období a ktorá by fungovala ako všetkými akceptovaný vrcholný orgán spisovateľskej inštitúcie. V záujme urovnenia problémov v spisovateľskej obci sa preto rozhodol Novomeský prevziať funkciu predsedu spisovateľského spolku⁴⁸, ktorú vykonával popri viacerých iných funkciách.⁴⁹

No ani Novomeský nedokázal zastaviť mimoriadne konfliktnú atmosféru a už v apríli 1946 oznámili nadrealisti spoločne s niektorými ďalšími prozaikmi z mladej generácie vystúpenie zo Spolku slovenských spisovateľov (ďalej SSS), keďže „nesúhlasia s názormi a vplyvmi, ktoré sa začali v SSS uplatňovať“. V tlačovej správe dali na vedomie, že sa budú organizovať v obnovenom literárnom odbore Umeleckej besedy slovenskej.⁵⁰ Svoju rolu pri odchode zo spolku zrejme zohrala aj okolnosť, že napriek nimi proklamovanému morálnemu kreditu, aký mala mať nadrealistická poézia po vojne, sa táto skutočnosť neodrazila v zložení výboru spisovateľského spolku, keďže spomedzi nich sa (radovým) členom výboru stal iba M. Považan – a naopak, za tajomníka spolku bol zvolený „hriešnik“ Ján Poničan.⁵¹

Myslím však, že by bolo chybné v takýchto a podobných názoroch vidieť iba nenaplnené ambície alebo osobnú pomstychtivosť či zlomyseľnosť.⁵² Skôr sa prikláňam k tomu, že išlo o skutočné presvedčenie mnohých literátov o nutnosti zbaviť slovenskú kultúru – zjednodušene povedané – všetkých fašistických i ľudáckych nánosov, ideí a vplyvov, a teda aj eliminovať z vedúcich pozícií v kultúrnom živote všetky osoby, ktoré tam pôsobili za vojnového slovenského štátu (ako šéfredaktori časopisov, vedúci vydavateľstiev, členovia výborov kultúrnych spolkov, ako boli Matica slovenská či Spolok sv. Vojtecha atď.).

⁴⁴ Medzi najangažovanejších v povojnovom kultúrnom živote patrili: V. Reisel, P. Bunčák, Š. Žáry či literárni kritici M. Bakoš a M. Považan.

⁴⁵ Porovnaj: POVAŽAN, Michal. Podiel nadrealistickej poézie v boji proti reakcii a nacizmu. In MRLIAN, ref. 33, s. 94-103.

⁴⁶ MB. Čo sa nepáči Poničanovi. In KŽ, 1946, ročník 1, č. 7-8, s. 2. Odpoveď Jána Poničana. In KŽ, 1946, ročník 1, č. 9, s. 2. Poničana ostro kritizovali aj autori z redakcie Nového slova: S kým idú majstri kultúry? In Nové slovo, 1945, ročník 2, č. 5, s. 12. Majstri kultúry. In Nové slovo, 1945, ročník 2, č. 8, s. 10. PONIČAN, Ján. Epigram. In Nové slovo, 1945, ročník 2, č. 8, s. 10.

⁴⁷ BAUER, Michal. Ideologie a paměť. Praha: H + H, 2003, s. 34.

⁴⁸ List Ladislava Novomeského Dobroslavovi Chrobákovi. In DRUG, ref. 14, s. 104-105.

⁴⁹ Pozri pozn. č. 14.

⁵⁰ Spolkové otázky slovenských spisovateľov. In Kultúrny život, 1946, ročník 1, č. 9, s. 4.

⁵¹ Valné zhromaždenie SSS. In Kultúrny život, 1946, ročník 1, č. 8, s. 2.

⁵² Porovnaj: PRÍHODOVÁ, ref. 8, s. 259-260.

Medzi spisovateľmi (aj komunistickými, keďže Poničan, Tatarka aj „nadrealisti“ boli členmi KSS) teda existovalo niekoľko protichodných názorov na to, ako sa vyrovnáť s nedávnou minulosťou, ktoré sa výrazne odlišovali od Novomeského názoru a stanoviska, že preverovanie medzi slovenskými spisovateľmi nie je nutné ani potrebné. Ďalšou zo sporných otázok ešte na konci roku 1945 bola zrejme aj voľba tlačového orgánu SSS, pričom je zaujímavé a aj príznačné, že v dobových materiáloch (a ani v súčasnej historiografii) nie je zmienka o tom, že by sa uvažovalo o obnovení vydávania *Slovenských smerov* (oficiálneho orgánu SSS za prvej republiky). Táto skutočnosť si žiada podrobnejšie vysvetlenie.

Prípád Slovenských smerov

„Slovenský literát bude raz nútený preložiť to, za čo sa vyslovil v kultúrnych oblastiach, do politickej reči.“

Ladislav Novomeský (1936)⁵³

Literárny historik Štefan Drug spájal neskoré obnovenie časopisu *Elán* s komunistickou predfebruárovou kampaňou vedenou voči nepohodlným literátom a zánik *Elánu* v roku 1947 pokladal za predzvesť nástupu komunistickej diktatúry a konca slobodnej tvorby.⁵⁴ Nesúhlasím celkom s týmto náhľadom. Zaujímavější otázkou totiž je, prečo sa vôbec *Elán* po vojne stal oficiálnym orgánom spisovateľského spolku a nestali sa ním, ako za prvej republiky, *Slovenské smery umelecké a kritické*, ktoré navyše neboli vôbec obnovené. Odpoveď na túto otázku je však možné dať až po krátkom exkurze do druhej polovice tridsiatych rokov a po oboznámení sa s takmer zabudnutým konfliktom medzi redaktormi *Elánu* a *Slovenských smerov*.

Názorové konfrontácie medzi redaktormi rôznych umeleckých časopisov neboli ničím výnimočným ani v medzivojnovom období. Avšak spisovateľské polemiky dostali v druhej polovici 30. rokov výrazne ostrejší náboj najmä v súvislosti s napätou zahraničnopolitickou situáciou a tiež s nacistickou kampaňou vedenou voči „zvrhlému umeniu“ v Nemecku. Dozvuky tejto kampane dorazili, hoci v jemnejšej podobe, aj na Slovensko. Jedným z hlavných konfliktných bodov, ktorý sa objavil v tomto období, bol spor funkcionárov Spolku slovenských spisovateľov s niektorými predstaviteľmi Matice slovenskej a Jánom Pöstényim – správcom Spolku sv. Vojtecha. Nebudem sa tu obširne zaoberať týmto sporom, uvádzam ho len z dôvodu, že sa v slovenskej historiografii vôbec nespomína, hoci podľa mojej mienky mal významný vplyv na budúcu podobu slovenského literárneho života.

Genéza konfliktu sa začala ešte na počiatku roku 1936, keď počas návštevy delegácie Matice slovenskej v Spojených štátoch amerických odoslal katolícky kňaz Msgr. Ján Pöstényi šestnástim americkým kňazom zo slovenských komunít dôverný list, v ktorom ich upozorňoval na niektoré „mravne závadné“ knihy

⁵³ Cit. podľa: JAKSICSOVÁ, ref. 2, s. 164.

⁵⁴ DRUG, ref. 2, s. 58-95. DRUG, Štefan. Labutia pieseň vydavateľa, redaktora a publicistu *Elánu*. In Slovenská literatúra, 2015, ročník 62, č. 1, s. 129-134. Porovnaj: JAKSICSOVÁ, ref. 2, s. 278-281.

vydané Maticou slovenskou (ďalej MS).⁵⁵ Tento prípad rozprúdil vášnivú diskusiu na stránkach československých novín v októbri toho istého roku (po návrate matičnej delegácie do Československa) počas zasadnutia matičného výboru, ktorý na schôdzi prerokoval aj Pöstényiho list, na verejnosti ešte stále neznámy.⁵⁶

Schôdza výboru MS bola neverejná, no v mnohých denníkoch vychádzali rozličné správy a dohady o prerokovaných otázkach. Znepokojivé bolo, keď vychádzalo najavo, že niektorí členovia výboru obraňovali Pöstényiho stanovisko. Skutočnosť, že niektorí predstavitelia Matice slovenskej sa snažili presadiť zákaz publikovania pre niektorých autorov, popudila viacerých slovenských spisovateľov, ktorí to vnímali ako obdobu snáh, ktoré videli v nacistickom Nemecku v prípade „Entartete Kunst“, a dožadovali sa náležitého vysvetlenia. Následkom toho publikovali v októbri 1936 J. Jesenský a E. B. Lukáč, prvý ako predseda a druhý ako tajomník Spolku slovenských spisovateľov, *Otvorený list Správe Matice slovenskej*. V ňom sa okrem iných vecí pýtali, či „je pravda, že na schôdzi výboru Matice slovenskej ustanovila sa komisia preskúmať, či sú diela slovenských spisovateľov, ako sú Mitrovský, Jesenský, Jégé, Chrobák nemravné“⁵⁷. Na tento list odpovedala v tlači Správa Matice slovenskej, že nijakú komisiu na posudzovanie mravnosti, resp. nemravnosti literatúry nezriadila, avšak ustanovila inú komisiu, a to „na ciele personálne v osobnej veci istého člena výboru“⁵⁸, o ktorej však „nemôže dať podrobnejšie vysvetlenie, keďže zasadnutie výboru bolo prísne dôverné“. A taktiež Správa Matice „nepokladá za potrebné oznámiť Spolku slovenských spisovateľov mená členov komisie, ktorí majú osobitné personálne poslanie, lebo táto vec sa týka iba interných vecí ústavu, do ktorých inému spolku neprichodí sa miešať“. Znenie tohto matičného listu vedenie spisovateľského spolku v nasledujúcej odpovedi, samozrejme, odmietlo a ohodnotilo ako nedostatočné.⁵⁹

Do tejto mimoriadne konfliktnej diskusie sa zapojil aj šéfredaktor Elánu Ján Smrek. Tento básnik považoval spôsob, akým celú aféru riešilo vedenie SSS, za nešťastný a unáhlený, a to najmä z prestížnych dôvodov, keďže Matica slovenská mala v slovenskej spoločnosti vážené postavenie.⁶⁰ (Túto skutočnosť zneužili ľudácke denníky a označili spisovateľské listy za vykonštruovaný útok proti Matici slovenskej.⁶¹) Smrek, ktorý sa zrejme za každú cenu snažil o kompromis medzi

⁵⁵ Celú kauzu sledoval napr. dvojtýždenník *Politika*. Pozri článok: Čo napísal Msgr. Ján Pöstényi kňazom do Ameriky? In *Politika*, 1. 10. 1936, s. 200-203.

⁵⁶ Čo sa to robí v Matici slovenskej? In *Politika*, 15. 10. 1936, s. 217-218. MRÁZ, Andrej. O žabomyšej vojne pre mrzkosť v literatúre. In *Slovenské pohľady*, 1936, ročník 52, č. 2, s. 126-128. R. Mravnosť v literatúre a úcta k osobnostiam v živote. In *Kultúra*, 1936, ročník 8, č. 12, s. 562-563.

⁵⁷ SMREK, Ján. SSS a Matica Slovenská. In *Elán*, 1936, ročník 7, č. 3, s. 12.

⁵⁸ „Osobnou vecou istého člena výboru“ sa myslel, samozrejme, Pöstényiho list zaslaný americkým kňazom.

⁵⁹ Znenia oboch listov a aj ďalšia odpoveď SSS sú publikované v *Slovenských smeroch*. Pozri: Čo sa robí v Matici slovenskej? In *Slovenské smery*, 1936, ročník 4, č. 2, s. 78-80. Tiež pozri aj: TAJOVSKÝ, Jozef Gregor. Matica slovenská a Spolok slov. spisovateľov. In *Slovenské smery*, 1936, č. 3, ročník 4, s. 116. Matica slovenská odpovedala. In *Politika*, 1. 11. 1936, s. 229-230.

⁶⁰ SMREK, Ján. Z interných a verejných vecí SSS. In *Elán*, 1936, ročník 7, č. 4, s. 12. Porovnaj: SMREK, Ján. Poézia moja láska. Martin: Tatran, 1968, s. 169.

⁶¹ Redaktori Slováka však už predtým útočili na niektorých redaktorov *Slovenských smerov*, ako boli G. Vámoš, H. Gregorová či E. Šándor, ktorí im „už svojím jestvovaním prekážali“. Pozri:

spisovateľmi a Maticou, potom na jednom zo zasadnutí spisovateľského spolku skoncipoval nový, ospravedlňujúci list, ktorý ponúkol spisovateľskému výboru ako oficiálnu odpoveď. Tento list však väčšina výboru SSS odmietla a rozhodla sa publikovať kritickú odpoveď.⁶² Myslím, že v tomto prípade postupoval Smrek dosť jednostranne, keď žiadal nápravu situácie iba od spisovateľskej obce.

Celý tento spor medzi MS a SSS nakoniec zostal nedoriešený, avšak spisovateľská obec zostala po ňom rozdelená na dva tábory.⁶³ Takmer celý rok 1937 zaplňal konflikt medzi Jánom Smrekom a Gejzom Vámošom (ako jedným z hlavných kritikov MS) stránky Elánu a Slovenských smerov, pričom už nešlo o slobodu tvorby či o otázky „mravnej“, resp. „nemravnej“ literatúry, ale polemika dostala výrazne osobnú podobu.⁶⁴ Vyhrotený konflikt oboch spisovateľov sa rozšíril aj na ostatných redaktorov a prejavoval sa dokonca i v recenziách diel, ktoré tvorili pravidelné rubriky kultúrnych časopisov. Ak teda napr. v Eláne vyšla o nejakej knihe priaznivá recenzia, tak v Slovenských smeroch vyšlo spravidla jej negatívne hodnotenie a naopak.⁶⁵

Smrek sa potom naďalej pokúšal zmierniť spisovateľský spor s Maticou a v záujme nápravy situácie kandidoval v roku 1937 spolu s prozaikom Milom Urbanom do matičného výboru. Avšak ani jeden zo spisovateľov nebol zvolený a na tieto miesta sa dostali Ferdinand Ďurčanský a Anton Hancko (budúci poslanec Slovenského snemu). Smrek sa ale napokon do výboru dostal o rok neskôr, v apríli 1938, keď zaujal miesto po zosnulom Martinovi Rázusovi.⁶⁶

Azda práve vďaka vyššie uvedenej Smrekovej ochote dohodnúť sa s funkcionármi Matice a neskôr aj s poprednými ľudáckymi predstaviteľmi mohol „pražský“ Elán aj naďalej vychádzať po 6. októbri 1938⁶⁷, ba aj po vzniku Slovenského

R. „Už svojím jestvovaním prekážajú...“ In Slovenské smery, 1937, ročník 4, č. 8, s. 318. VÁMOŠ, Gejza. Občianska relácia. II. časť. In Pero, december 1937, s. 5. CLEMENTIS, Vlado. „Kulturbolschevismus“. In Slovenské zvesti, 8. 11. 1936, s. 1.

⁶² SMREK, ref. 57, s. 12.

⁶³ Samozrejme, netvrdím, že toto bol jediný dôvod osobnej nevraživosti medzi spisovateľmi.

⁶⁴ j. s. Program kongresu slovenských spisovateľov. In Elán, 1936, ročník 7, č. 7, s. 12. j. s. Prekvapí nás Gejza Vámoš? In Elán, 1937, ročník 7, č. 8, s. 12. SMREK, Ján. Fixná idea Gejzu Vámoša. In Elán, 1937, ročník 7, č. 9, s. 12. SMREK, Ján. Umývanie murína. In Elán, 1937, ročník 7, č. 10, s. 12. SMREK, Ján. Zas Ťadový obkladok. In Elán, 1937, ročník 8, č. 2, s. 11. VÁMOŠ, Gejza. Spor Zlaty Dančovej. In Slovenské smery, 1937, ročník 4, č. 8, s. 317-318. VÁMOŠ, Gejza. Úvahy o pravej a nepravej kritike. In Slovenské smery, 1937, ročník 4, č. 9-10, s. 387-390. VÁMOŠ, Gejza. List. In Slovenské smery, 1937, ročník 5, č. 1, s. 38-40. L. K jednej polemike. In Slovenské smery, 1937, ročník 5, č. 2, s. 79. Pozri aj: J. O. Literáti medzi sebou. In Pero, október 1937, s. 4.

⁶⁵ MRÁZ, Andrej. Martin Rázus. Odkaz mŕtvych (recenzia). In Slovenské pohľady, 1936, ročník 52, č. 10, s. 558-560. VÁMOŠ, Gejza. Poznámky k novému smelému dielu. In Slovenské smery, 1938, ročník 5, č. 5, s. 190-193. MEČIAR, Stanislav. Moja odpoveď. In Slovenské pohľady, 1938, ročník 54, č. 1, s. 58-59. BAKOŠ, Nikolaj. Odpoveď na odpoveď Stanislava Mečiara. In Slovenské pohľady, 1938, ročník 54, č. 2, s. 128. MEČIAR, Stanislav. Literárna tvorba v závoze. In Slovenské pohľady, 1938, ročník 54, č. 3, s. 189-192.

⁶⁶ Bohužiaľ, nemal som k dispozícii zápisnice zo zasadnutí Matice slovenskej z tohto obdobia. Údaje čerpám z: NOVOMESKÝ, Ladislav. Slávnosť istoty. Výber zo statí a príspevkov o kultúre a umení 1938 – 1944. Bratislava: Epoque, 1970, s. 281-282.

⁶⁷ V novembri 1938 to Smrek komentoval: „Vítazstvo nekompromisného slovenského ducha je zadosťučinením pre Elán, lebo on túto kultúrno-politickú líniu od začiatku sledoval a neraz vystupoval aj iniciatívne (sic! – F. P.).“ SMREK, Ján. V novej situácii. In Elán, 1938, ročník 9, č. 1, s. 11.

štátu.⁶⁸ Slovenské smery však po vyhlásení autonómie boli spolu s ďalšími periodikami a kultúrnymi spolkami Ľudáckou vládou zastavené. A lepší osud nepostihol ani ich kmeňových redaktorov. Ján Jesenský spolu s J. G. Tajovským a Hanou Gregorovou⁶⁹ odmietli v období Ľudáckej vlády verejne publikovať, pričom Jesenský sa vzdal funkcie predsedu SSS.⁷⁰ Gejza Vámoš bol ešte počas autonómnej slovenskej vlády fyzicky napadnutý a v predvečer vyhlásenia slovenského štátu emigroval z Československa.⁷¹ Elo Šándor po tzv. Žilinskej dohode z októbra 1938 vystúpil z agrárnej strany a vstúpil do vtedy už na Slovensku zakázanej KSČ a celé obdobie vojny pracoval v ilegalite, za čo bol aj väznený v ilavskej väznici.⁷² Literárni kritici Andrej Kostolný, Milan Pišút a Rudolf Brtáň síce publikovali v umeleckých alebo cirkevných periodikách, ale aj pre svoju príslušnosť k evanjelickému prostrediu nezastávali žiadne významnejšie pozície.⁷³

Prečo teda Slovenské smery, ktoré boli trňom v oku matičných funkcionárov i Ľudáckych redaktorov a poslancov už pred rokom 1938, neboli po vojne obnovené a nestali sa oficiálnym orgánom spisovateľského spolku? Prečo takýto časopis, ktorý mohol mať po vojne nesporný morálny kredit a mohol stavať na svojej antifašistickej/antiľudáckej a demokratickej tradícii, nebol obnovený a ani nikto zo spisovateľov na významných pozíciách sa za jeho obnovenie nepostavil? Primárnym dôvodom bolo, že rozhodujúcimi osobnosťami v povojnovom kultúrnom živote bol považovaný za časopis stúpcov (vtedy už nežiaducej) československej orientácie a za periodikum príliš spriaznené s tradíciou predmníchovskej republiky. Práve táto okolnosť zrejme stála za neobnovením tohto periodika, pretože jeho prvorepubliková a „buržoázna“ tradícia zaiste odporovala komunistickým koncepciám o novej „ľudovodemokratickej“ republike s federatívnym, resp. so zmeneným štátovým usporiadaním. Nie je však náhodou

⁶⁸ BENIAK, Valentín. Čitateľ Elánu. In Elán, 1939, ročník 10, č. 1-2, s. 12.

⁶⁹ GREGOROVÁ, Hana. Spomienky. Bratislava: Tatran, 1979, s. 278-295.

⁷⁰ ŠÁNDOR, Elo. Janko Jesenský v časoch fašistickej okupácie. In Východoslovenská pravda, 1946, ročník 2, č. 1, s. 2.

⁷¹ GETTING, Peter. Náčrt problematiky umeleckej kolaborácie predstaviteľov slovenskej literárnej obce počas totalitného režimu 1939 – 1945. In SYRNÝ, Marek a kol. Kolaborácia a odboj na Slovensku a v krajinách nemeckej sféry vplyvu v rokoch 1939 – 1945. Banská Bystrica: Múzeum SNP, 2009, s. 152-153. BARBORÍK, Vladimír. Prozaik Gejza Vámoš. Bratislava: Slovak Academic Press, 2006, s. 177-180.

⁷² Slovenský národný archív (ďalej SNA), fond Zväz slovenských spisovateľov, Dotazníky – žiadosti za člena. Elo Šándor – žiadosť o prijatie do ZČSS. Pozri aj Šándorove povojnové spomienky: ŠÁNDOR, Elo. Ilava. Zážitky z policajného lapáku a z koncentračného tábora z čias, keď sa rodila naša sloboda. Brno: Mír, 1947.

⁷³ Jedinú výnimku predstavoval Emil Boleslav Lukáč, ktorý bol ešte pred Mníchovom aktívnym poslancom za Československú národne socialistickú stranu a bol v spisovateľskej obci všeobecne považovaný za stúpenca tzv. čechoslovakistického smeru. Ako zástupca národných socialistov sa však v októbri 1938 zúčastnil na rokovaníach s Ľudáckymi predstaviteľmi, kde podpísal Žilinskú dohodu o autonómii, a ako hlavný predstaviteľ národných socialistov na Slovensku sa podieľal na zrušení vlastnej strany a jej včlenení do HSL'S – Strany slovenskej národnej jednoty. V decembri 1938 sa stal poslancom Slovenského snemu a na prekvapenie mnohých jeho priateľov ním zostal aj po 14. marci 1939 (až do konca režimu slovenského štátu). Osobnú angažovanosť v Tisovom režime obhajoval snahou zastupovať a chrániť záujmy evanjelickej cirkvi, ktorá bola vtedy na Slovensku v marginalizovanom postavení. Pozri: SNA, fond Národný súd (1945 – 1947), kr. 9.

práve neobnovenie Slovenských smerov (a nie nedobrovoľné zastavenie Elánu v roku 1947) predzvesťou nástupu ďalšej diktatúry a vylučovania nepohodlných autorov zo slovenského kultúrneho života?

Je tu ešte jeden dôvod, prečo neboli Slovenské smery po vojne obnovené, úzko súvisiaci s prvým kongresom slovenských spisovateľov z roku 1936 a s mýtom vytvoreným okolo tohto kongresu (i manifestu spísaného na danom zasadnutí).⁷⁴ Hneď po kongrese sa totiž v československej publicistike začalo diskutovať o „skutočnom zmysle“ a „význame“ tohto manifestu i celého trenčianskoteplického spisovateľského zasadnutia. A práve Novomeského interpretácia významu a výsledkov tohto kongresu sa napokon presadila a do istej miery sa v slovenskej historiografii (s miernymi obmenami) udržala dodnes.⁷⁵

Novomeský tu sformuloval tézu o tzv. treťom smere v slovenskom kultúrnom živote, ktorý sa vyčlenil práve po tomto spisovateľskom kongrese. Svojou formuláciou tézy odmietol tie dva kultúrno-politické smery, ktoré dovtedy (údajne) ovládali kultúrny život na Slovensku. Na jednej strane Novomeský odmietal smer, „ktorý sa tak či onak usiloval včleniť slovenskú kultúru do kultúry českej (čechoslovakizmu)“, no odmietal aj druhý prúd, „ktorý zasa nikdy nespúšťal zo zreteľa najostrejšie protičeské zameranie slovenského kultúrneho diania a jeho šovinistické uzavretie sa pred svetom (stúpenci „svojráznej kultúry)“. Politicky vyjadrené, slovenskí literáti sa podľa tejto koncepcie mali postaviť „proti tým, ktorí dnes predstavujú moc na Slovensku. Nech sa menujú Hlinka alebo Hodža“⁷⁶.

Asi netreba zdôrazňovať, že nie každý slovenský spisovateľ (hoci táto téza mala aj svojich priaznivcov) súhlasil s Novomeského náhľadom, že „tento tretí smer najrozhodnejšie vystúpil proti čechoslovakizujúcim a počesťovacím úsiliam“⁷⁷. Odporcami tohto pohľadu boli najmä literáti pravidelne prispievajúci do Slovenských smerov. Už spomínaný literárny kritik Andrej Kostolný azda i na toto stanovisko odpovedal, keď napísal: „Bolo by predsa naivné zo slávnostného prejavu (známeho už z tlače) vyvodzovať i dohad, akoby tu nastalo nejaké ideové zjednotenie. Z referátov, debaty i referovania o kongrese vidieť, že medzi slovenskými spisovateľmi sú niektoré nepreklenuteľné rozpory práve v záujmoch literárnych.“ No zároveň dodal, že rozličné názory medzi slovenskými literátmi (týkajúce sa spoločnej československej alebo samostatnej slovenskej literatúry) nie sú vôbec na škodu, ba práve naopak, môžu byť veľmi prospešné v plodnej diskusii a súťaži názorov. „I naďalej ostane zápas. Môže osožiť, ak ho povedieme čestne!“⁷⁸ Ako som však v tejto časti ukázal, minimálne od polovice tridsiatych rokov sa nijaká čestná diskusia nevedla. Po vojne už spory o „význame“ spisovateľského zjazdu prevrstvili iné problémy.

Napriek tomu, že sa na jednotnej interpretácii odkazu spisovateľského kongresu slovenskí literáti nezhodli, Novomeského kultúrno-politická koncepcia

⁷⁴ Mimoriadne pozitívne – ako „doklad občianskeho dozrievania slovenského intelektuála“ – hodnotí tento kongres aj historička Vlasta Jaksicsová. Porovnaj: JAKSICSOVÁ, ref. 2, s. 156.

⁷⁵ Porovnaj: CHMEL, Rudolf. Závazná tradícia. In CHMEL, Rudolf. Kongres slovenských spisovateľov 1936. Bratislava: Tatran, 1986, s. 182-203. JAKSICSOVÁ, ref. 2, s. 163.

⁷⁶ NOVOMESKÝ, Ladislav. Tretí smer po kongrese slovenských spisovateľov. In CHMEL, ref. 75, s. 121.

⁷⁷ NOVOMESKÝ, ref. 76, s. 121.

⁷⁸ KOSTOLNÝ, Andrej. Budú po kongrese slovenskí spisovatelia jednotní? In Slovenské smery, 1936, ročník 3, č. 8, s. 423-424.

o tzv. treťom smere sa zhodou historických okolností (Mníchovom, slovenskou autonómiou a následnou vojnou) nakoniec stala súčasťou jeho povojnového kultúrneho programu a s politickou podporou sa začala aj realizovať. V novej, mocensky presadenej kultúrno-politickej koncepcii už časopis Slovenské smery s neaktuálnym kultúrno-politickým odkazom nemal byť obnovený.

Novomeského kultúrno-politický program

„Myslím, že historickou výzvou roku 1918, 1945, 1968 je českoslovenstvá (jež ve své podobě předválečné mohlo zahrnovat pět jazykových etnik) a že největším dluhem všech generací po Masarykovi je právě to, že je nedovedeme ani projektovat, natož uskutečnit; že je to hříchem především myslitelů, ne politiků.“

Jan Tesař (1989)⁷⁹

Historik Zdeněk Doskočil v obsiahlej štúdiu, v ktorej sa venoval aj Novomeského pôsobeniu vo funkcii povereníka školstva, uznanlivo píše o množstve aktivít, ktoré vykonal a zorganizoval tento básnik v povojnovom období pre slovenský kultúrny život. Navyše do pozornosti uviedol, koľkým osobnostiam po vojne Novomeský pomohol a držal nad nimi „ochrannú ruku“, čo malo odzrkadľovať, napriek komunistickému presvedčeniu, jeho otvorené a nedogmatické spôsoby pri riadení kultúrnej politiky.⁸⁰

Avšak v súvislosti s Novomeského personálnou politikou v kultúrnom rezorte je možné pýtať sa – aj na základe predchádzajúcich riadkov – inak. Pri množstve osobností, ktorým po vojne pomohol a hľadal im zamestnanie, je zaujímavou otázkou, prečo povereník pomáhal aj kompromitovaným osobnostiam, ktoré sa výrazne exponovali za slovenského štátu na vysokých postoch... Prečo vlastne Novomeský pomáhal osobám ako M. Urban, V. Beniak, A. Žarnov, P. Čarnogurský, J. Koza-Matejov, hoci vedel, že ich aktívne pôsobenie v slovenskom kultúrnom živote bude len ťažko obhájiteľné a bude čeliť protestom nielen z kultúrnej obce, ale tieto kroky budú nepochopiteľné aj pre ostatných komunistických odbojárrov? Myslím, že odpoveď nie je len v jeho „otvorenom a nedogmatickom prístupe pri riadení kultúrnej sféry“, ale je oveľa pragmatickejšia a spočíva v Novomeského koncepcii kultúrnej politiky.

V júnovom článku (z roku 1945) pre týždenník *Nové slovo* formuloval nový povereník školstva niektoré zo svojich základných ideí a princípov: *„Je nesporné, že náš kultúrny ruch bude po všetkých stránkach slovenský. (...) Jeho slovenský charakter ponímame tak, že sa bude opierať o najlepšie tradície našej národnej histórie a búrlivého boja o naše národné povedomie.“* No zároveň treba povedať, že v ďalšom rozvíjaní myšlienok o kultúrnej politike trochu zmiernil danú nacionalistickú rétoriku. *„Dejiny zrovna odvíjaly z nášho národného ruchu tendencie, ktoré videli uskutočnenie*

⁷⁹ TESAŘ, Jan. Mnichovský komplex čili příspěvek k etologii Čechů. In TESAŘ, Jan. Mnichovský komplex. Jeho příčiny a důsledky. Praha: Prostor, 2014, s. 130.

⁸⁰ DOSKOČIL, Zdeněk. Jak se Ladislav Novomeský stal buržoazním nacionalistou. In DRUG, Štefan. Vázeň vlastných súdruhov. Košice: FACE, 2015, s. 69-74. Pozri aj: DOSKOČIL, Zdeněk. Ladislav Novomeský v čele Slovenské akademie vied a umění (1950–1951). In Studia Historica Nitriensia, 2017, ročník 21, č. 2, s. 348-365. DOI: 10.17846/SHN.2017.21.2.348-365.

a zabezpečenie slovenskosti nášho verejného života len v tom, keď ho predstavoval Slováč. (...) Nazdávame sa, že konečne už aj pre nás nastal čas, keď pri úvahách o slovenskej škole, slovenskom divadle, slovenskej kultúre bude sa môcť položiť dôraz na školu, divadlo, kultúru a boríť sa o ich úroveň a vnútorný obsah, nakoľko ich slovenská povaha je už raz navždy zaistená.“⁸¹

Tento Novomeského dôraz na slovenskú národnú kultúru však nebol iba vecou momentálnej taktiky využívanej pre aktuálne potreby politického boja. Ako konštatuje historik Adam Hudek, komunistickí intelektuáli zo strednej a východnej Európy vôbec nevnímali nacionalizmus ako cudzorodý prvok. Práve naopak, „pre značnú časť komunistických elít predstavoval nacionalizmus najzákladnejšiu podmienku vlastnej seba-identifikácie, pričom komunizmus chápali nie ako program jednej strany, ale ako skutočné vyvrcholenie dlhodobých celonárodných snáh o završenie národných programov, ktoré mali svoje počiatky v národnoobrodeneckých hnutiach 18. storočia, alebo dokonca v hlbokom stredoveku“⁸².

Rovnako tak ani Novomeský nepoužíval v publicistike „národnostnú otázku“ iba ako účelový nástroj na legitimizáciu komunistických ideí v slovenskom prostredí. Už za prvej ČSR bolo totiž riešenie česko-slovenských vzťahov a tzv. slovenskej otázky preňho relevantným problémom a obhajoba „slovenských národných záujmov“ bola prítomná aj v jeho medzivojnovnej publicistike. Slovenským národným povstaním sa mala podľa Novomeského začať „slovenská národná revolúcia“ a podľa ním prispôsobenej interpretácie marxisticko-leninskej teórie historického vývoja sa slovenská kultúra mohla až po tejto „revolúcii“ naplno rozvíjať.⁸³ Avšak do vybudovania takejto „národnej kultúry“ potreboval zapojiť aj schopnosti umelcov pôsobiacich v predchádzajúcom režime, aby slovenské umenie a kultúra boli konkurencieschopné, no najmä aby sa dokázali vymedziť voči kultúre českej.

Tým nechcem tvrdiť, že vďaka takto sformulovanej koncepcii národnej kultúry našli aj ľudáci či fašistickí autori uňho otvorenú podporu. V liste zo septembra 1945 písal Novomeský dosť otvorene vtedajšiemu štátnemu tajomníkovi ministerstva zahraničných vecí a svojmu dôvernému priateľovi Vladimírovi Clementisovi o prípade Mikuláša Gaceka, a hoci odsudzoval jeho kolaborantskú činnosť, domnieval sa, že by bolo možné v kultúrnej oblasti jeho schopnosti využiť. „Milý Vlado, poznáš Mikuláša Gaceka? Mamľas na slovo vzatý. Nespoľahlivý slovenský oportunist a hňup, ale pritom taká slovenská duša i pri tých nezmysloch, ktoré popáchal. Chlapík s dobrým perom, ktorý by pri prekladaní ruských vecí do slovenčiny mohol byť nápomocný (zvýraznil F. P.). (...) Keby bol odsúdený na desať rokov literárnej práce v náš prospech, veľmi by sme získali. Nechcel by si premýšľať trošku, akým spôsobom by sa dal zmierniť osud jeho? Či by sa nedal vyžiadať pre naše úrady?“⁸⁴

⁸¹ NOVOMESKÝ, Ladislav. Na okraj kultúrnej politiky. In Nové slovo, 15. 6. 1945, ročník 2, č. 3, s. 1.

⁸² HUDEK, Adam. Národná otázka v myslení prvej generácie slovenských komunistických intelektuálov. In OSYKOVÁ, Linda – HANULA, Matej a kol. Ideológia naprieč hranicami. Myšlienkové transfery v Európe a na Slovensku v 1. polovici 20. storočia. Bratislava: VEDA, 2015, s. 51.

⁸³ HUDEK, Adam. Najpolitickjšia veda. Bratislava: VEDA, 2010, s. 80.

⁸⁴ Archiv bezpečnostných složek, fond Ministerstvo národní bezpečnosti, sign. ZV 62 MV, List Ladislava Novomeského Vladimírovi Clementisovi z 7. 9. 1945.

Novomeský sa tiež rozhodne postavil proti pokračovaniu vydávania Hronského (v tom čase v emigrácii) a Gašparových (v tom čase vo väzbe) zobrazených spisov, ktoré sa bez jeho vedomia mali začiatkom roka 1946 vydať v Matici slovenskej, hoci tam bol predsedom. Rozhorčene písal M. Chorváthovi, vedúcemu osvetovej sekcie Povereníctva školstva a osvety, pričom mu jednoznačne a jasne odkazoval: „Ani v tejto situácii, ani v budúcnosti nie je mysliteľné, aby sa vydávali a rozširovali knihy ľudí, ktorí sa tak ťažko prehrešili na našej národnej cti i na našich národných záujmoch.“⁸⁵

Aj keď si Novomeský uvedomoval spoluprácu niektorých spisovateľov s fašistickým režimom a ich previnenie „na národnej cti“, napriek tomu podporoval ich možnosť zapojiť sa do novej slovenskej kultúry, hoci tá mala byť už obsahom socialistická. Oproti tomu bol ale oveľa kritickejší k literátom patriacim do okruhu bývalého časopisu Slovenské smery, ktorí nemali rovnaké predstavy o povojnovom kultúrnom a politickom živote v ľudovodemokratickej republike ako KSS (resp. aj SNR), keďže im to – oprávnené – pripomínalo ľudácke snahy o autonómiu, a teda aj nedemokratické praktiky a úsilie o vyradovanie nepohodlných autorov z jesene 1938.

Precitlivené reakcie slovenských komunistov na stránkach Nového slova pri niektorých vyhláseniach o „československom národe“⁸⁶ či iba o „užších“ československých vzťahoch⁸⁷, ktoré sa ozývali z českej i slovenskej strany (od členov bývalých odbojových skupín, od slovenských legionárov z Československej obce legionárskej⁸⁸, ale aj od Spolku východoslovenských akademikov⁸⁹), iba dokazujú, že tradícia prvej Československej republiky i koncept československého politického národa založeného na občianskom a nie národnom princípe boli aj po oslobodení na Slovensku stále živé.⁹⁰ Od prvých mesiacov po oslobodení to naznačovala aj snaha slovenských sociálnych demokratov (nesúhlasiacich so zjednotením s KSS) o pripojenie sa k celorepublikovej Československej sociálno-demokratickej strane či stanoviská členov odbojových skupín (Flóra, Demec, Justícia, tzv. Šrobárova skupina), ktorí zotrvali na postojoch exilovej vlády a prezidenta Beneša a nepo-

⁸⁵ List Ladislava Novomeského Michalovi Chorváthovi. In DRUG, ref. 14, s. 180.

⁸⁶ Poznámky. In Nové slovo, 1945, ročník 2, č. 5, s. 10.

⁸⁷ Porovnaj: PIROŠKO, Jozef. Hlasisti a ich význam. In Východoslovenský akademik, 1946, ročník 1, s. 10. Dozvuky čechoslovakizmu. In Nové slovo, 1945, ročník 2, č. 9, s. 12.

⁸⁸ Slovenskí legionári na pražskom zjazde v októbri 1945 žiadali, aby sa preambula novej ústavy aj v budúcnosti začínala slovami: „My národ československý...“ K tomu pozri: List Ladislava Novomeského Bohumilovi Prikrylovi z 6. okt. 1945. In DRUG, ref. 14, s. 90-91.

⁸⁹ Spolok východoslovenských akademikov (SVA) vydával vlastný časopis Východoslovenský akademik, hoci z neho vyšlo iba niekoľko čísel a po roku bolo vydávanie zastavené. Obnovený časopis vychádzal potom s hlavičkou Akademický východ ČSR. SVA sa taktiež od roku 1946 musel premenovať a od tohto roku vystupoval pod novým názvom Svojina. Jeho predsedom bol mladý slovenský historik Ondrej R. Halaga. Zo slovenských básnikov tu pôsobil napr. Pavol Horov. Viac k činnosti spolku Svojina pozri: HALAGA, Ondrej R. História Svojiny. In HALAGA, Ondrej R. Memorabilia z Európy a vlasti. Prešov: Univerzum, 2008, s. 175-243.

⁹⁰ O tom viac pozri: DÉRER, Ivan. Antifierlinger I. Politické paměti 1945 – 1949. Praha 1993, s. 20-25. GARAJ, Ján K. Slováci a Češi. Praha: Vladimír Žikeš, 1946. Z najnovších prác porovnaj: DUCHÁČEK, Milan (ed.). Korespondence Ondreje R. Halagy a Václava Chaloupeckého. „Shledávám zcela logickým, že nalézáte příbuzenské vztahy mezi slovenským východem a českým západem.“ In Práce z dějin Akademie věd, 2009, ročník 1, č. 1, s. 35-70.

žadovali nové riešenie česko-slovenského pomeru v obnovenej republike ani nové vnútropolitické usporiadanie založené na federatívnom princípe.⁹¹

Dôležité však je, že konfliktná línia, ktorú som sledoval v povojnových diskusiách v kultúrnom živote, neprebíhala iba medzi jedným a druhým straníckym či ideologickým táborem, ale naprieč slovenskými intelektuálnymi elitami a spisovateľskou obcou. Samozrejme, taktikou Komunistickej strany Československa už v emigrácii a aj po vojne bolo skoncovať s prvorepublikovou tradíciou i občiansko-demokratickými hodnotami a odkazy na spoločné československé tradície boli už v tej dobe (z pohľadu KSČ) nežiaduce. Naopak, žiadané boli nacionalistické stanoviská a zdôrazňovanie súladu samostatných českých alebo slovenských národných snáh a komunistického hnutia.⁹²

V intenciách tejto politiky pracoval aj Ladislav Novomeský pri tvorbe a realizovaní kultúrneho programu KSS, ktorý už mal vychádzať „z vlastných slovenských tradícií“. Slovenskí spisovatelia mali byť podľa jeho koncepcie nositeľmi antifašistickej slovenskej tradície, odvíjajúcej sa od prvého kongresu slovenských spisovateľov z roku 1936 (duch tohto kongresu mali strážiť aj počas vojny – v relatívne samostatných kultúrnych periodikách, ako bol napr. spomenutý Elán). A práve z týchto „duchovných koreňov“ malo čerpať aj Slovenské národné povstanie. Program i ciele SNP mali byť potom „zhodné s teplíckymi programovými smernicami slovenských spisovateľov“⁹³. „Ideály našej revolúcie,“ ako dodal Novomeský na prvom zjazde umelcov a vedeckých pracovníkov, „v ničom nie sú rozchodné s myšlienkami, ktoré vyznávali najlepší slovenskí spisovatelia, umelci, vedeckí a kultúrni pracovníci.“⁹⁴

Pri diskusiách o očiste kultúrneho života sa nie všetci spisovatelia zhodovali s Novomeského stanoviskom o tom, ako má vyzeráť táto „očista“, rovnako ako sa nie všetci zhodovali na tom, aký význam mal pre slovenskú kultúru prvý kongres slovenských spisovateľov. Táto Novomeského koncepcia (aspoň dočasne) v prvých povojnových rokoch nezískala širokú podporu medzi spisovateľmi. Napokon boli komunistickým prevratom vo februári 1948 aj diskusie o daných problémoch násilne ukončené a prevrstvili ich iné témy. Avšak po rehabilitácii tzv. slovenských buržoáznych nacionalistov a ich návrate do verejného života (v prípade Gustáva Husáka aj do vrcholných politických funkcií) bola Novomeského interpretácia spisovateľských postojov za vojny i tohto „prvého kongresu“ znova oživená. Neskôr sa stala súčasťou tzv. normalizačnej literárnej historiografie, ako to ukazuje aj zborník z prvého kongresu slovenských spisovateľov z roku 1987.⁹⁵ Táto interpretácia sa v slovenskej historiografii sčasti udržala až dodnes.⁹⁶

⁹¹ K tomu porovnaj: BEHARKA, Ján. Moje reminiscencie na SNP. Kto robil odboj a povstanie. In KVETKO, Martin – LIČKO, Miroslav Ján. Zborník úvah a osobných spomienok o Slovenskom národnom povstaní. Toronto: Stála konferencia slovenských demokratických exulantov, 1976, s. 155-159. Porovnaj: BENEŠ, Edvard. Sdělení presidenta republiky delegaci Slovenské národní rady (V Londýně dne 5. listopadu 1944). In BENEŠ, Edvard. Úvahy o slovanství. Hlavní problémy slovanské politiky. Praha: Čin, 1947, s. 325-329.

⁹² KUSÁK, ref. 11, s. 143-147.

⁹³ NOVOMESKÝ, ref. 76, s. 69.

⁹⁴ NOVOMESKÝ, ref. 76, s. 71.

⁹⁵ CHMEL, ref. 75, s. 182-203.

⁹⁶ JAKSICOVÁ, ref. 2, s. 163. CHMEL, ref. 75, s. 182-203.

Jednou z podstatných skutočností, ktoré po vojne uľahčili ovládnutie slovenského literárneho života Komunistickou stranou a stalinistickými ideológmi, bolo práve čoraz silnejšie využívanie nacionalistickej rétoriky (či už českej, alebo slovenskej) v dobovom diskurze.⁹⁷ S tým išlo ruka v ruke aj opustenie konceptu čechoslovakizmu i myšlienky československej vzájomnosti v jej predvojnovnej podobe. Symptomatickým prejavom tejto skutočnosti v slovenskom literárnom živote bol osud časopisu Slovenské smery, ktorý bol v tridsiatych rokoch tlačovým orgánom Spolku slovenských spisovateľov a ktorého autori boli silnými zástancami československej štátnej myšlienky. Práve autori z tohto okruhu sa po vyhlásení slovenského štátu zapojili do protifašistického odboja alebo zostali po celé obdobie v opozícii voči Tisovmu režimu.⁹⁸ Po vojne časopis Slovenské smery nebol obnovený a tlačovým orgánom spisovateľského spolku ostal naďalej Elán (až do roku 1947). Avšak skutočnosť, že neexistoval žiadny významný pokus o obnovenie Slovenských smerov, znamenala, že slovenskí spisovatelia sami a dobrovoľne (bez akéhokoľvek politického nátlaku) opustili významný ideový smer rozvíjajúci československú demokratickú tradíciu. Literáti sa tak vzdali časopisu, na ktorého občiansko-demokratickom odkaze mohli stavať pri obnovovaní parlamentnej demokracie (resp. pri neúspešnom pokuse obnoviť parlamentnú demokraciu) po druhej svetovej vojne.

Rozhodujúcou osobnosťou v slovenskej kultúre, ktorá mala veľký vplyv na obnovenie/neobnovenie kultúrnych časopisov a spolkov (a aj na podobu očisty kultúrneho života na Slovensku), bol Ladislav Novomeský. Hoci sa v historiografii všeobecne traduje, že tento komunistický intelektuál zastával mimoriadne tolerantné postoje, výskum preukazuje ich výrazné limity. Jeho kultúrno-politická predstava, ktorú sa pokúsil realizovať a sčasti aj realizoval po druhej svetovej vojne, na jednej strane vracala do hry niektorých kompromitovaných ľudáckych autorov, no na strane druhej umožnila odstaviť na druhú koľaj jednu významnú skupinu slovenských autorov hlásiacich sa k občiansko-demokratickému odkazu prvej republiky. Práve oni pritom mohli byť, na rozdiel od porazených ľudákov, aktívnymi protivníkmi komunistickej politiky. Neobnovenie Slovenských smerov v roku 1945 (a nie zánik Elánu o dva roky neskôr) by tak malo byť chápané ako predzvesť nástupu nedemokratických praktík v slovenskom kultúrnom živote.

Zoznam prameňov a literatúry:

Archív:

Slovenská národná knižnica – Literárny archív v Martine, sign. 181 AS 33, Smrek, Ján – Lahola, Leopold (Friedmann), 4. apríla 1942.

Slovenský národný archív: fond Zväz slovenských spisovateľov, fond Národný súd (1945 – 1947).

Archiv bezpečnostních složek: fond Ministerstvo národní bezpečnosti.

⁹⁷ Manipulatívne využívanie nacionalistickej rétoriky v dobových komunistických časopisoch zdôrazňuje aj historik Alexej Kusák. Porovnaj: KUSÁK, ref. 11, s. 147.

⁹⁸ S jedinou významnou výnimkou v osobe básnika E. B. Lukáča, ktorého názorovou konverziou sa zaoberám v predošlej časti textu. Pozri pozn. č. 73.

Publikované pramene a dobová tlač:

- BAKOŠ, Nikolaj. Odpoveď na odpoveď Stanislava Mečiara. In *Slovenské pohľady*, 1938, ročník 54, č. 2, s. 128.
- BEHARKA, Ján. Moje reminiscencie na SNP. Kto robil odboj a povstanie. In KVVETKO, Martin – LIČKO, Miroslav Ján. Zborník úvah a osobných spomienok o Slovenskom národnom povstaní. Toronto: Stála konferencia slovenských demokratických exulantov, 1976.
- BENEŠ, Edvard. Sdělení presidenta republiky delegaci Slovenské národní rady (V Londýně dne 5. listopadu 1944). In BENEŠ, Edvard. Úvahy o slovanství. Hlavní problémy slovanské politiky. Praha: Čin, 1947.
- BENIAK, Valentín. Čitateľ Elánu. In *Elán*, 1939, ročník 10, č. 1-2, s. 12.
- CLEMENTIS, Vlado. „Kulturbolschewismus“. In *Slovenské zvesti*, 8. 11. 1936, s. 1.
- CLEMENTIS, Vladimír. Odkazy z Londýna. Bratislava: Nakladateľstvo Obroda, 1947.
- Čo napísal Msgr. Ján Pöstényi kňazom do Ameriky? In *Politika*, 1. 10. 1936, s. 200-203.
- Čo sa to robí v Matici slovenskej? In *Politika*, 15. 10. 1936, s. 217-218.
- Čo sa robí v Matici slovenskej? In *Slovenské smery*, 1936, ročník 4, č. 2, s. 78-80.
- DÉRER, Ivan. Antifierlinger I. Politické paměti 1945 – 1949. Praha 1993.
- Dozvuky čechoslovakizmu. In *Nové slovo*, 1945, ročník 2, č. 9, s. 12.
- DUCHÁČEK, Milan (ed.). Korespondence Ondreje R. Halagy a Václava Chaloupeckého. „Shledávám zcela logickým, že nalézáte příbuzenské vztahy mezi slovenským výchoďem a českým západem.“ In *Práce z dějin Akademie věd*, 2009, ročník 1, č. 1, s. 35-70.
- GARAJ, Ján K. Slováci a Češi. Praha: Vladimír Žikeš, 1946.
- GREGOROVÁ, Hana. Spomienky. Bratislava: Tatran, 1979.
- HALAGA, Ondrej R. História Svojiny. In HALAGA, Ondrej R. Memorabilia z Európy a vlasti. Prešov: Univerzum, 2008.
- HORVÁTH, Ivan. Preverení – nepreverení. In *Kultúrny život*, 1946, ročník 1, č. 9, s. 2.
- CHMEL, Rudolf. Kongres slovenských spisovateľov 1936. Bratislava: Tatran, 1986.
- J. O. Literáti medzi sebou. In *Pero*, október 1937, s. 4.
- j. s. Program kongresu slovenských spisovateľov. In *Elán*, 1936, ročník 7, č. 7, s. 12.
- j. s. Prekvapí nás Gejza Vámoš? In *Elán*, 1937, ročník 7, č. 8, s. 12.
- KOCH, Karel. Justícia. Bratislava: Justícia, 1947.
- KOSTOLNÝ, Andrej. Budú po kongrese slovenskí spisovatelia jednotní? In *Slovenské smery*, 1936, ročník 3, č. 8, s. 423-424.
- KOSTRA, Ján. Ja nie som človek. In *Elán*, 1946, ročník 15, č. 1-2, s. 4.
- LETTRICH, Jozef. O Slovenskej národnej rade. Bratislava: Povereníctvo informácií, 1945.
- L. K jednej polemike. In *Slovenské smery*, 1937, ročník 5, č. 2, s. 79.
- Majstri kultúry. In *Nové slovo*, 1945, ročník 2, č. 8, s. 10.
- MB. Čo sa nepáči Poničanovi. In *Kultúrny život*, 1946, ročník 1, č. 7-8, s. 2.
- MEČIAR, Stanislav. Literárna tvorba v závoze. In *Slovenské pohľady*, 1938, ročník 54, č. 3, s. 189-192.
- MEČIAR, Stanislav. Moja odpoveď. In *Slovenské pohľady*, 1938, ročník 54, č. 1, s. 58-59.
- MRÁZ, Andrej. Martin Rázus. Odkaz mŕtvych (recenzia). In *Slovenské pohľady*, 1936, ročník 52, č. 10, s. 558-560.
- MRÁZ, Andrej. O žabomyšej vojne pre mrzkosť v literatúre. In *Slovenské pohľady*, 1936, ročník 52, č. 2, s. 126-128.
- NOVOMESKÝ, Ladislav. Poznámky k diskusii na prvom zjazde slovenských umelcov a vedeckých pracovníkov v dňoch prvého výročia SNP v Banskej Bystrici. In MR-LIAN, Rudolf. Sborník z I. sjazdu umelcov a vedeckých pracovníkov. Bratislava: Umelecká a vedecká rada a Povereníctvo informácií, 1946, s. 82-85.

- NOVOMESKÝ, Ladislav. K prvému kongresu umelcov a vedeckých pracovníkov. In MR-LIAN, Sborník z I. sjazdu umelcov a vedeckých pracovníkov. Bratislava: Umelecká a vedecká rada a Povereníctvo informácií, 1946, s. 47-50.
- NOVOMESKÝ, Ladislav. Na okraj kultúrnej politiky. In *Nové slovo*, 15. 6. 1945, ročník 2, č. 3, s. 1.
- NOVOMESKÝ, Ladislav. Slávnosť istoty. Výber zo statí a príspevkov o kultúre a umení 1938 – 1944. Bratislava: EPOCHA, 1970.
- ODPOVEĎ Jána PONIČANA. In *Kultúrny život*, 1946, ročník 1, č. 9, s. 2.
- PIROŠKO, Jozef. Hlasisti a ich význam. In *Východoslovenský akademik*, 1946, ročník 1, s. 10.
- PONIČAN, Ján. Epigram. In *Nové slovo*, 1945, ročník 2, č. 8, s. 10.
- PONIČAN, Ján. Súdruhom. In *Elán*, 1946, ročník 15, č. 1-2, s. 4.
- PONIČAN, Ján. Zametač. In *Elán*, 1946, ročník 15, č. 1-2, s. 16.
- POVAŽAN, Michal. Podiel nadrealistickej poézie v boji proti reakcii a nacizmu. In MR-LIAN, Sborník z I. sjazdu umelcov a vedeckých pracovníkov. Bratislava: Umelecká a vedecká rada a Povereníctvo informácií, 1946, s. 94-103.
- Poznámky. In *Nové slovo*, 1945, ročník 2, č. 5, s. 10.
- R. Mravnosť v literatúre a úcta k osobnostiam v živote. In *Kultúra*, 1936, ročník 8, č. 12, s. 562-563.
- R. „Už svojím jestvovaním prekážajú...“ In *Slovenské smery*, 1937, ročník 4, č. 8, s. 318.
- Sbierka nariadení SNR 1944 – 1945. Bratislava: Úrad predsedníctva SNR, 1945.
- S kým idú majstri kultúry? In *Nové slovo*, 1945, ročník 2, č. 5, s. 12.
- SLÁVIK, Juraj. Československo. Zemský ráj – nacistické peklo. Londýn: Lofox, 1943.
- SMREK, Ján. Fixná idea Gejzu Vámoša. In *Elán*, 1937, ročník 7, č. 9, s. 12.
- SMREK, Ján. November 1944. In *Elán*, 1946, ročník 15, č. 1-2, s. 6.
- SMREK, Ján. Pieseň živého. In *Elán*, 1946, ročník 15, č. 1-2, s. 20.
- SMREK, Ján. Poézia moja láska. Martin: Tatran, 1968, s. 169.
- SMREK, Ján. SSS a Matica slovenská. In *Elán*, 1936, ročník 7, č. 3, s. 12.
- SMREK, Ján. Šampanské. In *Elán*, 1946, ročník 15, č. 1-2, s. 3.
- SMREK, Ján. Umývanie murína. In *Elán*, 1937, ročník 7, č. 10, s. 12.
- SMREK, Ján. V novej situácii. In *Elán*, 1938, ročník 9, č. 1, s. 11.
- SMREK, Ján. Zas ťadový obkladok. In *Elán*, 1937, ročník 8, č. 2, s. 11.
- SMREK, Ján. Z interných a verejných vecí SSS. In *Elán*, 1936, ročník 7, č. 4, s. 12.
- Spolkové otázky slovenských spisovateľov. In *Kultúrny život*, 1946, ročník 1, č. 9, s. 4.
- ŠÁNDOR, Elo. Janko Jesenský v časoch fašistickej okupácie. In *Východoslovenská pravda*, 1946, ročník 2, č. 1, s. 2.
- ŠÁNDOR, Elo. Ilava. Zážitky z policajného lapáku a z koncentračného tábora z čias, keď sa rodila naša sloboda. Brno: Mír, 1947.
- TAJOVSKÝ, Jozef Gregor. Matica slovenská a Spolok slov. spisovateľov. In *Slovenské smery*, 1936, č. 3, ročník 4, s. 116.
- TATARKA, Dominik. Meranie síl. In *Kultúrny život*, 1946, ročník 1, č. 10, s. 5.
- TATARKA, Dominik. Odpoveď p. A. Kántorovi. In *Kultúrny život*, 1946, ročník 1, č. 16-17, s. 7.
- Valné zhromaždenie SSS. In *Kultúrny život*, 1946, ročník 1, č. 8, s. 2.
- VÁMOŠ, Gejza. Občianska relácia. II. časť. In *Pero*, december 1937, s. 5.
- VÁMOŠ, Gejza. Spor Zlaty Dančovej. In *Slovenské smery*, 1937, ročník 4, č. 8, s. 317-318.
- VÁMOŠ, Gejza. Úvahy o pravej a nepravej kritike. In *Slovenské smery*, 1937, ročník 4, č. 9-10, s. 387-390.
- VÁMOŠ, Gejza. List. In *Slovenské smery*, 1937, ročník 5, č. 1, s. 38-40.

- VÁMOŠ, Gejza. Poznámky k novému smelému dielu. In *Slovenské smery*, 1938, ročník 5, č. 5, s. 190-193.
- ZINNER, Paul E. Problems of Communist Rule in Czechoslovakia. In *World Politics*, 1951, ročník 1, č. 4, s. 112-129.

Monografie a zborníky ako celok:

- BARNOVSKÝ, Michal. Na ceste k monopolu moci. Bratislava: Archa, 1993.
- BARBORÍK, Vladimír. Prozaik Gejza Vámoš. Bratislava: Slovak Academic Press, 2006.
- BAUER, Michal. Ideologie a paměť. Praha: H + H, 2003.
- BÍLIK, René. Duch na reťazi. Bratislava: Kalligram, 2008.
- BRENNER, Christianne. Mezi Východem a Západem. České politické diskurzy 1945 – 1948. Praha: Argo, 2015.
- CLARKOVÁ, Katerina. Moskva, čtvrtý Řím. Stalinismus, kosmopolitismus a vývoj sovětské kultury 1931 – 1941. Praha: Academia, 2016.
- HUDEK, Adam. Najpolitickejšia veda. Bratislava: VEDA, 2010.
- JAKSICSOVÁ, Vlasta. Kultúra v dejinách. Dejiny v kultúre. Bratislava: VEDA, 2012.
- KUSÁK, Alexej. Kultura a politika v Československu 1945 – 1968. Praha: Torst, 2001.
- LOWE, Keith. Krutý kontinent. Krv, chaos a bezprávie v Európe 1944 – 1949. Bratislava: Premedia Group, 2014.
- MERVART, Jan. Kultura v karanténě. Umělecké svazy a jejich konsolidace za rané normalizace. Praha: Nakladatelství lidové noviny, 2015.
- RAPAVÁ, Ivana. Mimořádný lidový soud v Mostě v letech 1945 – 1948. Hradec Králové, 2015.
- RAŠLA, Anton – ŽABKAY, Ernest. Proces s dr. J. Tisom. Spomienky obžalobcu Antona Rašlu a obhajcu Ernesta Žabkayho. Bratislava: Tatrapress, 1990.
- SYRNÝ, Marek. Slovenskí demokrati 1944 – 1948. Banská Bystrica: Múzeum SNP, 2010.
- TESAŘ, Jan. Mnichovský komplex. Jeho příčiny a důsledky. Praha: Prostor, 2014.

Štúdie a články v časopisoch a zborníkoch, kapitoly v kolektívnych monografiách:

- DRUG, Štefan. Labutia pieseň vydavateľa, redaktora a publicistu Elánu. In *Slovenská literatúra*, 2015, ročník 62, č. 1, s. 129-134.
- DRUG, Štefan. Smrekov Elán – pokus o alternatívu? In DRUG, Štefan. *Literatúra a politika po slovensky*. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 2003, s. 58-95
- DRUG, Štefan. Zatlkať klinge zlatými hodinkami alebo z básnika a novinára verejným činiteľom. In DRUG, Štefan. *Umenie politiky, politika umenia. Z listov Laca Novomeského I*. Bratislava: Tatran, 1988, s. 5-12.
- DOSKOČIL, Zdeněk. Jak se Ladislav Novomeský stal buržoazním nacionalistou. In DRUG, Štefan. *Vázeň vlastných súdruhov*. Košice: FACE, 2015, s. 69-74.
- DOSKOČIL, Zdeněk. Ladislav Novomeský v čele Slovenské akademie vied a umění (1950–1951). In *Studia Historica Nitriensia*, 2017, ročník 21, č. 2, s. 348-365. DOI: 10.17846/SHN.2017.21.2.348-365.
- GABZDILOVÁ, Soňa. Nové úlohy učiteľov na Slovensku v období vrcholiaceho stalinizmu (1948 – 1953). In *Studia Historica Nitriensia*, 2017, ročník 21, č. 1, s. 137-154. DOI: 10.17846/SHN.2017.21.1.137-154.
- GETTING, Peter. Náčrt problematiky umeleckej kolaborácie predstaviteľov slovenskej literárnej obce počas totalitného režimu 1939 – 1945. In SYRNÝ, Marek a kol. *Kolaborácia a odboj na Slovensku a v krajinách nemeckej sféry vplyvu v rokoch 1939 – 1945*. Banská Bystrica: Múzeum SNP, 2009, s. 152-153.

- HASAROVÁ, Zuzana. Nový sviatok v kalendári komunistického režimu. K formovaniu osláv československo-sovietskeho vzťahu na konci 40. rokov 20. storočia. In *Studia Historica Nitriensia*, 2016, ročník 20, č. 1, s. 135-160. DOI: 10.17846/SHN.2016.20.1.135-160.
- HUDEK, Adam. Národná otázka v myslení prvej generácie slovenských komunistických intelektuálov. In OSYKOVÁ, Linda – HANULA, Matej a kol. *Ideológia naprieč hranicami. Myšlienkové transfery v Európe a na Slovensku v 1. polovici 20. storočia*. Bratislava: VEDA, 2015, s. 51.
- LIPTÁK, Ľubomír. Neokrúhle výročie. In LIPTÁK, Ľubomír. *2217 dní. Slovensko v čase druhej svetovej vojny*. Bratislava: Kalligram, 2011, s. 341.
- JABLONICKÝ, Jozef. Bratislava a Slovenské národné povstanie. In JABLONICKÝ, Jozef. *Samizdat o odboji. Štúdie a články*. Bratislava: Kalligram, 2004.
- JAKSICSOVÁ, Vlasta. Komunistický intelektuál – víťaz hodnotového sporu v „medzičase“ pred komunistickou diktatúrou. In PAŽOUT, Jaroslav (ed.). *Komunističtí intelektuálové a proměna jejich vztahu ke KSČ (1945 – 1989)*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2013, s. 35-36.
- JAKSICSOVÁ, Vlasta. Presvedčenie alebo strach signatárov? Historicko-spoločenské pozadie vzniku protipovstaleckého „manifestu hanby“ z jesene roku 1944. In *Romboid*, 2012, 47, č. 2, s. 39.
- KOLKOVÁ, Stanislava. „Triedenie duchov“? Kontinuita alebo diskontinuita elít na Slovensku v zlomových rokoch 1938/39 a 1945 – na príklade vedeckých a kultúrnych elít. In KMEŤ, Norbert – SYRNÝ, Marek a kol. *Odvaľujem balvan. Pocta historickému remeslu Jozefa Jablonického*. Bratislava – Banská Bystrica: Ústav politických vied – Múzeum SNP, 2013, s. 253-255.
- MARČOK, Viliam. Peripetie zmien literárnej situácie. In MARČOK, Viliam et al. *Dejiny slovenskej literatúry III*. Bratislava: Literárne informačné centrum, 2006, s. 20.
- MRLIAN, Rudolf. Oživená ľudská tvár Ladislava Novomeského. In PEKNÍK, Miroslav – PETROVIČOVÁ, Eleonóra. *Laco Novomeský – kultúrny politik, politik v kultúre*. Bratislava: Ústav politických vied, 2005, s. 243-249.
- PAVČÍK, Filip. Očista literárneho života a spory medzi slovenskými spisovateľmi v rokoch 1945 – 1948. In KARPÍŠEK, Jaromír – STURZ, Zbyněk – BLÁHOVÁ, Marie. *České, slovenské a československé dějiny 20. století XI*. Hradec Králové: Filozofická fakulta Univerzity Hradec Králové, 2017, s. 287-294.
- PERNES, Jiří. O jedné pomýlené knize. In *Soudobé dějiny*, 2016, č. 4, s. 712.
- PRÍHODOVÁ, Edita. Kultúrna činnosť katolíckej cirkvi v Československu v rokoch 1945 – 1948. Analýza kultúrnych časopisov *Nová práca* a *Verbum*. In *Kultúrne dejiny*, 2016, ročník 7, č. 2, s. 257-287.
- ZAVACKÁ, Katarína. Cenzúra v Československu v rokoch 1945 – 1948. In ŠESTÁK, Miroslav – VORÁČEK, Emil (eds.). *Evropa mezi Německem a Ruskem. Sborník prací k sedmdesátinám Jaroslava Valenty*. Praha: Historický ústav AV ČR, 2000, s. 557.

Internetové zdroje:

- Program československé vlády Národní fronty Čechů a Slováků přijatý 5. dubna 1945 v Košicích, tzv. Košický vládní program. Dostupné na internete: http://www.totalita.cz/txt/txt_kv.pdf (videné naposledy 20. 5. 2017).

Počet znakov vrátane medzier: 87 727

Počet slov: 12 554